

Matěj NOVOTNÝ

Lauterbeckův *Regentenbuch* a Veleslavínova *Politia historica*

aneb exemplum o možném vztahu mezi humanismem, reformací a politikou na území Říše a Českého království ve druhé polovině 16. století

Úvod

Roku 1584 vydal pražský tiskař Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599) objemné, více než sedmisetstránkové dílo s latinským názvem *Politia historica* a českým podtitulem *O vrchnostech a správčích světských knihy patery; v nichž se obsahují mnohá užitečná naučení, jak by se království, knížectví, země, obce i města buďto v času pokoje aneb války pobožně, šlechtně, chvalitebně a užitečně řídit a spravovati mohla; sebraná z mnohých starých i nových, řeckých, latinských, českých i německých historií a spisův moudrých lidí o správě světské; nyní pak v nově ku poctivosti všech dobrých, ctných a šlechtných vrchností, správcův, soudcův, panův a úředníkův zemských i městských slavného a dalece rozmnoženého národu slovan-ského z jazyka latinského a německého v český, jak nejvlastněji býti mohlo, přeložená a vůbec vydaná pilností, prací a nákladem M. Daniele Adama z Veleslavína.*

Nešlo o práci nijak původní, jak naznačuje sám podtitul, ale o adaptaci německého *Regentenbuchu* od právníka a humanisty Georga Lauterbecka (cca 1505–1570). Lauterbeckova čtenářsky velmi úspěšná kniha, jež byla netradičním knížecím zrcadlem určeným co nejširšímu spektru politicky činných lidí, vyšla poprvé roku 1556. Jelikož však na ní autor pracoval až do své smrti a pro každé další vydání ji neustále rozšiřoval, definitivní podobu, z níž vycházel Veleslavín, představovalo až posmrtné vydání z roku 1579. Rovněž česká adaptace zaznamenala čtenářský úspěch. Svědčí o něm existence druhého nezměněného vydání z roku 1606, jakož i skutečnost, že z obou vydání se do dnešní doby dochovalo nebývale velké množství exemplářů.¹

---

¹ Viz URL:<<http://www.manuscriptorium.cz>> [cit. 14. 12. 2010], kde je evidováno 157 exemplářů. Skutečný současný stav však bude nižší, jelikož Knihopis, odkud jsou převzaty údaje pro české

Základní srovnání německého *Regentenbuchu* a jeho českého překladu spolu s obecnou charakteristikou díla provedl před více než sto lety Josef Truhlář.² Milan Kopecký se o Veleslavínově knize zmiňuje pouze stručně a k Truhlářovým zjištěním nepřidává nic nového, pomineme-li zjednodušující tvrzení, že dílo vyjadřovalo zájmy vládnoucí třídy.³ *Politia historica* bývá podrobněji zmiňována pouze v souvislosti s tématem protiturecké agitace, jak o tom bude ještě řeč. Jiným dílčím tématem, totiž způsobem, jak je zde pojímána role ženy, se zabýval Zdeněk Beneš.⁴ Jako na celek se však na toto dílo od dob Truhlářových nikdo nezaměřil.

V návaznosti na dizertaci, již německému *Regentenbuchu* před několika lety věnoval Michael Philipp,⁵ se zde pokusím v kontextu dobového myšlení a reálně panujících poměrů nově zhodnotit českou adaptaci tohoto Lauterbeckova kompendia politické moudrosti. Nejprve představím vlastní *Regentenbuch* a jeho autora, nastíním, jak reflektuje aktuální problémy, s nimiž se ve druhé polovině 16. století potýkala Svátá říše římská národa německého, po probrání odlišností Veleslavínovy adaptace se pak stručně dotknu otázky, nakolik byly tyto problémy aktuální i v Království českém. Na závěr budou podrobněji probrána některá konkrétní témata, v jejichž pojímání se Lauterbeck a Veleslavín liší.⁶

---

prostředí, obsahuje i Jungmannovy záznamy o exemplářích dnes již nezvěstných. Na rozdíl od Knihopisu jsou zde však evidovány i exempláře dochované v zahraničních knihovnách.

² Josef TRUHLÁŘ, *Politia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*, Časopis Musea Království českého 59, 1885, s. 346–365. Význam Veleslavínova díla spočívá mimo jiné v tom, že se v něm objevují překlady z děl antických autorů, kteří jinak ve své době do češtiny přeloženi nebyli. K těmto pasážím viz TÝŽ, *Klassikové řečtí a římstí v překladech českých*, in: Sborník prací filologických vydaný na oslavu dvacetipětiletého jubilea prof. Jana Kvíčaly, Praha 1884, s. 66–99 (zvl. 66–74).

³ Milan KOPECKÝ, *Daniel Adam z Veleslavína*, Praha 1962, s. 25–27; TÝŽ, *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*, Brno 1979, s. 59.

⁴ Zdeněk BENEŠ, *Žena mezi rodinou a obcí. Obraz ženy v Politii historici Daniela Adama z Veleslavína*, Documenta Pragensia 13, 1996, s. 85–90. Autorovo tvrzení o Veleslavínových originálních doplňcích k tomuto tématu je nepřesné, jelikož vychází ze srovnání překladu s prvním vydáním *Regentenbuchu* z roku 1556, což je jediné vydání dostupné v pražské Národní knihovně. Srovnání s definitivní verzí Lauterbeckova díla však ukazuje, že kromě několika příkladů z českých dějin se u Veleslavína téměř nic nového nenachází. Konečná verze z roku 1579, s níž pracoval Truhlář, se spolu s několika dalšími exempláři našla ve Strahovské knihovně. Jelikož všechna další vydání věrně přebírala tuto definitivní verzi (nepočítáme-li předmluvy a různé přílohy, které se mohly měnit), budu ve své studii citovat podle vydání z roku 1600, které je dnes hojněji dostupné v reprintu.

⁵ Michael PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck. Ein Beitrag zur politischen Ideengeschichte im Konfessionellen Zeitalter*, Augsburg 1996.

⁶ Pokud jde o doslovné citace dokládající Lauterbeckovy názory, v případě, že se Veleslavín držel předlohy, budou uváděny podle českého překladu.

1. Georg Lauterbeck a jeho dílo

Georg Lauterbeck, jehož původ a rok narození nejsou zcela jisté, vystudoval ve dvacátých letech 16. století artistickou fakultu univerzity v Lipsku, na níž tou dobou působil humanista Petr Mosellanus. Po dokončení studií zůstal na fakultě jako učitel, vedle toho začal studovat práva a roku 1533 získal v tomto oboru titul bakaláře. Univerzitní prostředí koncem třicátých let opustil a vstoupil do služeb hraběte Albrechta z Mansfeldu (1486–1560), který byl od počátku dvacátých let horlivým stoupencem reformace, ale zároveň i člověkem dosti bezohledným a konfliktním. Lauterbecka pověřoval různými diplomatickými úkoly. Když byl Albrecht po prohrané šmalkaldské válce zbaven roku 1547 všech statků, přišel Lauterbeck o své postavení, mohl však zůstat v Mansfeldu, jelikož nad ním podržel ochrannou ruku Albrechtův bratranec Hans Georg (1531–1579), který byl sice rovněž luterán, bojoval však na císařské straně spolu s ostatními Mansfeldy, kteří měli s Albrechtem nevyřízené účty.

Lauterbeckova politická kariéra byla v důsledku války přerušena, a tak se mohl začít věnovat literární činnosti, v níž pak pokračoval až do konce života. Zůstat soukromým učencem však nebylo jeho cílem. Roku 1550 proto přijal místo městského písaře v Naumburgu. Když se poměry v říši opět změnila a Albrecht z Mansfeldu byl rehabilitován, vrátil se v polovině padesátých let do jeho služeb ve funkci kancléře. Tu zastával až do Albrechtovy smrti v roce 1560, načež se znovu na několik let ocitl mimo svět politiky. Teprve roku 1566 byl povolán braniborským markrabětem Georgem Friedrichem (1539–1604) do Kulmbachu, aby se jako dvorní rada podílel na modernizaci správy jeho panství. Dvorním radou zůstal až do své smrti v červenci roku 1570.⁷

V bohaté literární tvorbě Lauterbeck zhodnotil nejen své humanistické vzdělání, ale i pedagogické a politické zkušenosti. Jeho cílem bylo zapůsobit na co nejširší okruh čtenářů, a proto jsou s výjimkou dvou spisů latinských všechna jeho díla psána německy. Podstatnou část této tvorby přitom tvoří překlady latinských děl od jiných autorů.⁸

Regentenbuch, který byl Lauterbeckovým hlavním dílem, vyšel poprvé roku 1556. Další edice následovaly roku 1557 a 1559. Lauterbeck doplnil především německé překlady latinských sentencí, které v prvním vydání uvedl bez překladu.⁹

---

⁷ Lauterbeckovy životní osudy probírá M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 41–100.

⁸ Přehledný soupis Lauterbeckových vlastních děl i překladů je podán tamtéž, s. 281–284.

⁹ Vzhledem k tomu, že nepřeložených pasáží je v první verzi opravdu mnoho, zdá se, že původně bylo celé dílo sepsáno latinsky. V předmluvě k hrabatům z Mansfeldu Lauterbeck říká, že své dílo nově přepracoval, což naznačuje, že zde byla nějaká starší, pouze rukopisná verze, viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 61. Vydání díla o politice v němčině nebylo v každém případě nijak samozřejmé. Podíl německých knih na německém trhu tvořil v sedmdesátých letech 16. století pouze 30 %. Latina stále zůstávala jazykem vědy, práva i diplomacie, viz tamtéž, s. 115.

Kromě toho přidával i nové pasáže. K výraznému rozšíření došlo ve vydání z roku 1561, kdy přidal zcela nové kapitoly. Poslední vydání, které vyšlo ještě za autorova života, pochází z roku 1567. I když na rozšiřování svého životního díla pracoval Lauterbeck až do své smrti, první posmrtné vydání z roku 1572 přebíralo text z roku 1567, jelikož se objevily spory ohledně autorských práv. Teprve vydání z roku 1579 reflektovalo poslední úpravy. Z tohoto vydání pak vycházely všechny další edice z let 1581, 1600 a 1629.¹⁰

Dílo se skládá z pěti knih. První začíná stručným pojednáním o různých formách vlády, kde se autor snaží dokázat, že nejlepší formou je monarchie. Následně stručně shrnuje učení o čtyřech světových monarchiích, z nichž poslední monarchie římská je momentálně reprezentována Němci. V návaznosti na tuto představu o nepřerušené kontinuitě mezi starým Římem a současnou Říší římskou národa německého autor vysvětluje, jaké existovaly úřady ve starém Římě, načež přechází k otázce současného uspořádání říše. V poslední kapitole se zabývá tématem důstojnosti královského úřadu a jeho povinností. Druhá kniha je věnována knížecím ctnostem a problémům spojeným s vládou. Jako ideální vzor se zde prezentuje vzdělaný, uměřený a mírumilovný panovník, který vládne v souladu s právem a zákony, přičemž se stará nejen o blaho poddaných, ale též o jejich vzdělání, mravy a zbožnost. Třetí kniha se zabývá válkou, potažmo zahraniční politikou. Čtvrtá kniha je věnována městské správě. Poslední, pátá kniha pojednává o soudnictví. Spolu s vlastním dílem byly obvykle tisknuty i různé přílohy, z nichž jako první stálo *Připomenutí*, v němž Lauterbeck hovořil o užitku plynoucím z četby historických děl.¹¹ Jednotlivých příloh postupně přibývalo, takže se *Regentenbuch* postupně stával jakýmsi souborným vydáním Lauterbeckových politicko-právních děl.¹²

Samotný název *Regentenbuch* je Lauterbeckovým novotvarem a znamená doslova „*Knih pro regenty*“. Termín regent překládá Veleslavín slovem „*správce*“. Lauterbeck hovoří buď obecně o správcích, nebo se obrací na krále, knížata, hrabata a pány, případně velké pány. Okruh adresátů je tedy poměrně široký a vágní. Kniha byla zkrátka určena všem příslušníkům říšské aristokracie, kteří vládli nějakému území, jehož velikost a status nehrály roli. Tam, kde je řeč o knížeti, je proto třeba chápat tento pojem v co nejširším slova smyslu, jaký má i latinský *princeps*, nikoli jako říšskou titulaturu. Jelikož ve čtvrté knize, věnované správě měst, se rovněž hovoří o regentech a knížatech, jimž se připomíná povinnost spravovat města tím či oním způsobem, je zřejmé, že zde Lauterbeck nemá na mysli ani tak svobodná říšská města, jako spíše města podléhající jednotlivým zeměpánům.

Kniha rozhodně není žádným teoretickým pojednáním o vládě. I když se autor na několika místech pouští do polemik a obšírně zvažuje protikladné názory

¹⁰ K rozdílům mezi jednotlivými verzemi a sporům o autorská práva viz tamtéž, s. 85–88, 103–109.

¹¹ *Erinnerung, auß was Ursachen die Leute und sonderlich die Regenten, Fürsten und Herren die Historien mit Fleiß lesen sollen*, in: Georg LAUTERBECK, *Regentenbuch*, Zürich – New York – Olms 1997, fol. 269'–274' (reprint; první vydání Frankfurt am Main 1600).

¹² M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 62.

na určité téma, přičemž využívá veškeré možné zdroje argumentace, totiž Bibli, římské právo, básníky a filosofy, roli hlavních důkazů hrají konkrétní historické události, které jsou předkládány v podobě rozvinutých exempel i stručných narážek. Toto intenzivní využití historie vycházelo z Lauterbeckova přesvědčení, že poučení názorným historickým příkladem je mnohem účinnější než holé příkazy, jelikož staví před oči živé obrazy dobrého a špatného jednání.¹³

Oceňování historie jako učitelky života bylo mezi humanisty rozšířené.¹⁴ V luteránském prostředí měl na rozvoj zájmu o historii velký vliv Philipp Melanchthon, který důležitost studia historie zdůraznil hned roku 1518 ve své nástupní řeči na univerzitě ve Wittenbergu.¹⁵ Historii pojímal jako součást filosofie vedle přírodní vědy a etiky. Její konkrétní úkol přitom spatřoval v tom, že etice poskytuje exempla. Politiku totiž nechápal jako něco samostatného, ale podřizoval ji zcela etice. Lauterbeckova sbírka tematicky řazených historických exempel byla z tohoto hlediska naplněním Melanchthonova programu.

Vytváření sbírek příkladů (*loci communes*) bylo ostatně pro humanistický způsob uvažování typické. Každá disciplína tehdy usilovala o uspořádání „obecných míst“ z příslušných textů, v nichž by byl ukryt celý její obsah. V oblasti teologie doporučoval již Erasmus Rotterdamský vytvoření sbírky tematicky spřízněných pasáží z Bible. Na tomto principu vznikly roku 1521 Melanchthonovy *Loci communes rerum theologicarum seu hypotheses theologicae*, jakási první luteránská dogmatika. Podobné systematické katalogy vytvářeli též právníci. Lauterbeckovo dílo lze tedy chápat jako sbírku *loci communes* sloužících vědě o dějinách. Jelikož však žádná takováto věda s ohledem na podřizování politiky etice dosud neexistovala, nelze se divit, že Lauterbeckova sbírka nevyniká přílišnou systematickostí.¹⁶ Jednotlivá témata se v různých knihách i kapitolách opakují, kapitoly na sebe často navazují bez jakékoliv hlubší logiky. Nevyváženost spočívá též v nerovnoměrné délce jednotlivých kapitol. Jejich rozsah kolísá od jedné do několika desítek stran, což je dáno především velkými rozsahem některých vložených historií.

Lauterbeck do svého díla z didaktických důvodů začlenil i četné sentence a přísloví, v nich se ponaučení předkládala ve zhuštěné a snadno zapamatovatelné formě. Z téhož důvodu často cituje latinské verše, s jejichž německým překladem si dal následně velkou práci. Zařazení veršů slavných básníků souviselo s vysokým oceněním, jehož se poezii ze strany humanistů dostávalo.¹⁷ Lauterbeck ovšem přísně rozlišuje mezi bájemi, o nichž psali básníci, a pravdivými historiemi dochovanými v dílech historiků. Pouze historie totiž dle jeho názoru poskytuje skutečně

---

¹³ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 270'.

¹⁴ Viz Rüdiger LANDFESTER, *Historia magistra vitae. Untersuchungen zur humanistischen Geschichtstheorie des 14. bis 16. Jahrhundert*, Geneve 1972.

¹⁵ Philipp MELANCHTHON, *De corrigendis adolescentium studiis*, in: *Corpus Reformatorum XI*, 1843, s. 15–25.

¹⁶ M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 128–131.

¹⁷ K roli sentencí a veršů v *Regentenbuche* viz tamtéž, s. 134–138.

účinná, protože pravdivá exempla. Rozdíl mezi bájí a historií tematizuje ve druhé kapitole páté knihy, kde shromáždil příklady spravedlivých soudců.¹⁸

Zatímco u italských humanistů se myšlení o člověku a dějinách již výrazně sekularizovalo, v Německu stále přetrvávala a s reformací ještě posílila nadvláda teologie.¹⁹ O hledání specifických dějinných zákonitostí nemohla být vůbec řeč, jelikož by to bylo v rozporu s představou Boha, který do dějin ze své svobodné vůle neustále zasahuje. Vysvětlení četných událostí poukazem na Boží zásah proto nalézáme i u Lauterbecka. I když příkládá velký význam rozumu a vzdělání, na mnoha místech zdůrazňuje, že bez Boží pomoci člověk nic nevykoná. Celou druhou kapitolu druhé knihy proto věnuje myšlence, že moudrost je Božím darem, za který se musíme modlit. Za vzor všem vládcům dává krále Šalamouna, který Boha při modlitbách nežádal o nic jiného než o moudrost, za což navíc obdržel bohatství i slávu.²⁰ Příznačný je v tomto ohledu rozdíl mezi *Regentenbuchem* a knížecím zrcadlem *De principe liber* od italského humanisty Giovannioho Giovia Pontana (1426–1503), které Lauterbeck roku 1567 přeložil do němčiny. V *Regentenbuchu* se na rozdíl od Pontanova díla nepíše nikde o tom, jak má kníže vypadat, jak se má oblékat a uhlazeně chovat. Pontano zase nehovoří o významu zbožnosti a povinnosti knížete pečovat o pravé náboženství. Toto opomenutí považoval Lauterbeck za vážný nedostatek, na který v předmluvě ke svému překladu Pontanova díla upozorňuje čtenáře.²¹

V centru Lauterbeckova politického myšlení stály dva pojmy, které měl při vypisování exempel stále na mysli a o nichž v *Regentenbuchu* vícekrát hovoří jako o cílech politiky. Těmito pojmy jsou „*Gute Polizey*“ a „*Gemeine Nutz*“.²² Druhý z pojmů byl hojně užíván již od středověku a odpovídal latinským termínům *res publica*, *publicum commodum* či *bonum commune*. Zavedeným českým ekvivalentem, kterého ve svém překladu užívá i Veleslavín, bylo „obecné dobré“.²³ Tento pojem, pod nějž se dalo skrýt leccos, měl pro Lauterbecka význam především jako

---

¹⁸ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 252'; TÝŽ, *Politia historica. O vrchnostech a správcích světských knihy patery*, přeložil Daniel Adam z Veleslavína, Praha 1584, s. 671: „Což pak poetové bájí o dobrých a spravedlivých soudcích, netoliko de Minoe, Rhadamanto, o nichž smyslili že jsou nyní v pekle přísni a zůřiví soudcové, ale také de Ripheo, Emathione, Erichtheo, kteréž Virgilius a Ovidius připomínají, toho já na ten čas tuto mlčením pominu, poněvadž umysl můj jest ne básně poetské, ale pravdivé historie přivozovati.“

¹⁹ Tato tendence se projevila takřka v celém tehdejší německém dějepisectví, viz Eduard FUETER, *Geschichte der neueren Historiographie*, München und Berlin 1911, s. 181–182.

²⁰ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 40; TÝŽ, *Politia historica*, s. 118.

²¹ Viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 79–80.

²² Tamtéž, s. 231.

²³ S pojmem „obecné dobré“ se setkáváme i v zemských zřízeních, viz Karolina ADAMOVÁ, *Obecné dobré a idea spravedlnosti v českých zemských zřízeních doby předbělohorské*, in: Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 101–112.

protiklad soukromého užitku. Právě úsilím o obecné dobré se odlišuje dobrý král od tyрана, jenž hledí výhradně na svůj vlastní prospěch.²⁴

Termín „Polizey“ je mladší. Začíná se objevovat v kancelářské praxi od konce 15. století jako označení dobrého řádu a prostředků k jeho ustanovení. V 16. století nabývá význam společenského řádu či společnosti jako takové. Souvisí s tím i vznik četných „Polizeyordnungen“, sněmovních nařízení, která se snažila regulovat veřejný život v říši i jednotlivých teritoriích. „Gute Polizey“ tak pro Lauterbecka a další autory znamená dobré uspořádání společnosti, v níž jsou jednotlivé složky ve vzájemné svornosti, poddaní poslouchají své vrchnosti, zatímco vrchnosti pečují o blaho poddaných a dohlížejí na jejich morálku. Německý termín „Polizey“ vznikl z řeckého slova *politeía*, jehož mezistupeň tvoří latinská *politia*. Řecká *politeía*, odvozená od slova *polis* (obec, město), bývá do češtiny obvykle překládána jako ústava, i když přesnější je hovořit volně o státním zřízení, jelikož řecké obce neměly žádné ústavy v moderním smyslu. Aristotelés v *Politice* užívá tohoto slova dvojznačně. Označuje jím státní zřízení obecně, ale zároveň i jeho ideální formu, jíž má být kombinace demokracie a oligarchie. Toto aristotelské napětí mezi čistě deskriptivním a hodnotícím významem obsahuje též německý výraz, takže „Polizey“ a „Gute Polizey“ mohly znamenat totéž.²⁵

Jelikož do češtiny tento termín převzat nebyl a nebyl zde ani žádný jiný vhodný ekvivalent, Veleslavín ve svém překladu užívá latinskou podobu *Politia*, kterou píše buď samostatně, nebo ji osvětluje dodatkem „chvalitebný řád obecní“. Stejně tak i latinský titul *Politia historica*, který nese česká adaptace, je pouze překladem alternativního německého názvu, který pro svou knihu vytvořil již Lauterbeck. Ten totiž v předmluvě k překladu Músóniova naučení syrskému králi, které od prvního vydání tvořilo jednu z příloh *Regentenbuchu*, označuje své dílo za „*Buch der historischen Polizey und Regentenbuch*“.²⁶

2. Daniel Adam z Veleslavína a jeho adaptace

Vydavatelská činnost Daniela Adama z Veleslavína měla velmi podobné zaměření jako literární tvorba Georga Lauterbecka. Oba muži usilovali o zpřístupnění latinské humanistické vzdělanosti co nejširšímu okruhu čtenářů prostřednictvím knih vydávaných v národním jazyce. Chtěli tak přispět nejen k šíření vzdělanosti, ale i ke zlepšení morálky a zbožnosti. Zájem o dějiny měli rovněž společný. Předtím, než začal Veleslavín na konci sedmdesátých let působit v tiskárně svého tchána Jiřího Melantricha, vyučoval historii na pražské univerzitě. Jako samostatný

²⁴ Podrobněji k pojmu „*Gemeine Nutz*“ a jeho roli u Lauterbecka viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 243–247. Dvěma konkrétnějšími pojmy, které zahrnuje, jsou *mír a spravedlnost (pax et iustitia)*.

²⁵ K pojmu „*Polizey*“ a jeho užívání v 16. století viz tamtéž, s. 232–242.

²⁶ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 276.

tiskař se pak zasloužil o vydání většího počtu dějepisných děl. Jeho vlastní autor-
ské počiny se rovněž týkaly především historie.²⁷

2.1. Důvody překladu a jeho místo v dobové české produkci

O Veleslavínových pohnutkách k vydání překladu Lauterbeckova díla nás informují tři dedikační předmluvy, kterými je *Politia historica* opatřena. Úvodní dedikace, která byla k celému dílu připojena teprve dodatečně, se obrací na českého krále a nejvyšší zemské úředníky, jejichž erby jsou následně vyobrazeny.²⁸ Druhá dedikace se nachází před třetí knihou o správě válečné a je adresována nejvyššímu berníkovi a colmistrovi Vilému Malovcovi z Malovic.²⁹ Čtvrtou knihu o městské správě Veleslavín věnoval purkmistrům a radám českých královských měst, přičemž radním tří pražských měst připsal v rámci této dedikace i pátou knihu pojednávající o úkolech soudců.³⁰

Jak Veleslavín uvádí v dedikaci Vilému Malovcovi, k přeložení a vydání *Regentenbuchu* jej podnítil právě tento rytíř, který celé vydání navíc i finančně podpořil.³¹ Ač byl tedy k adaptaci podnícen zvenčí, ze způsobu, jímž svůj překlad pojal, je zřejmé, že se s úkolem ztotožnil a nechápal ho jako práci na zakázku. V dalších dvou dedikačních předmluvách také s plným přesvědčením vyzdvihuje užitečnost knihy jako praktické příručky pro všechny politiky.

Zatímco v dedikaci určené nejvyšším zemským úředníkům z řad panského a rytířského stavu zachovává náležitou úctu a obhajuje se před možnou výtkou, že je nepovažuje za dostatečně zkušené a schopné, když si dovoluje věnovat jim knihu

---

²⁷ K vydavatelské činnosti viz Mirjam BOHATCOVÁ – Josef HEJNIC, *O vydavatelské činnosti veleslavínské tiskárny (1578–1620)*, Folia Historica Bohemica 9, 1985, s. 291–388. K Veleslavínovi jako historikovi viz Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost. Studie o principech českého humanistického dějepisectví*, Praha 1993.

²⁸ Skutečnost, že dedikace byla napsána dodatečně, je zřejmá z toho, že strany jsou číslovány teprve od první kapitoly. Dedikace na nečíslovaných listech nese datum 2. července 1584, zatímco tisk vlastního díla byl hotov již v červnu, jak se uvádí v závěrečném oznámení o datu a místu vydání.

²⁹ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 277–282. Datum dedikace je 9. října 1583.

³⁰ Tamtéž, s. 489–492. Datum dedikace je 25. května 1584. Na základě dat dedikací Truhlář usuzuje, že Veleslavín začal na překladu pracovat roku 1582 a jednotlivé přeložené části hned tiskl, takže první dvě knihy byly vytištěny již počátkem října 1583, poslední dvě během června 1584, viz J. TRUHLÁŘ, *Politia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*, s. 347. První dvě z uvedených tří dedikačních předmluv přetiskuje Mirjam BOHATCOVÁ, *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů*, Praha 2005, s. 378–389. Třetí dedikaci bohužel opomenula, uvádí ji však M. KOPECKÝ, *Daniel Adam z Veleslavína*, s. 103–109.

³¹ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 282. Třetí kniha pojednávající o válce byla tomuto rytíři věnována proto, že s penězi vybíranými z rozhodnutí zemských sněmů jezdil ve funkci colmistra do Uher, kde vyplácel vojenské posádky chránící hranice proti Turkům. Je jistou ironií dějin, že ve stejné době, kdy financoval vydání Veleslavínova překladu, zpronevěřil nemalé množství peněz určených právě k ochraně uherských hranic, viz Matěj NOVOTNÝ, *Vilém Malovec z Malovic (mecenáš a defraudant)*, Východočeský sborník historický 15, 2008, s. 127–163.

plnou politických rad,³² v dedikaci purkmistrům a městským radám nijak nešetří kritikou nepořádků ve správě českých měst, přičemž si sarkasticky dobírá ty z měšťanů, kteří nedokážou ovládat sami sebe, ale o to horlivěji se derou do úřadů.³³ V obou dedikacích hovoří o analogii mezi státnickým a lékařským uměním a svou knihu prezentuje jako nezbytný lék proti neduhům ve státě. Přirovnává ji dále k zrcadlu, v němž se společnost může zhlédnout, a zdůrazňuje, že tato sbírka historických exemplů má svůj význam i jako náhražka za neexistující překlady řeckých a latinských historických děl.³⁴

Za jediného Veleslavínova předchůdce, který vydal česky psanou příručku pro lidi veřejně činné, lze považovat Brikciho z Licka (cca 1488–1543). Kromě městských práv z roku 1540, s nimiž je jeho osoba především spojována, vydal totiž i dvě drobné sbírky ponaučení určené městským úředníkům a soudcům. První dílo, věnované purkmistrům a radě Starého Města pražského, vyšlo roku 1540 v Praze a neslo název *Sentencie philozophice de Regimine et Judiciis hominum; naučení mudrcův o zpravování a soudech lidských*.³⁵ Druhým dílem byly *Regule, to jest Řeholy obecné z latinských učitelův práv vybrané, na česko přeložené k zpravení rozumu, pro vyhledání rady a upřímné spravedlnosti, každému soudci náležité*. Ty vyšly v Praze o rok později a byly věnovány purkmistrům a radě jeho rodného města Kouřimi.³⁶

Na první pohled je zřejmé, že *Politia historica* svým záběrem i rozsahem obě Brikciho díla dalekosáhle překonala. Množství sentencí i citovaných autorů je zde mnohem větší, ve spojení s tematicky uspořádanými exemplů jsou navíc sentence představeny v mnohem systematictější podobě, což platí i pro citace z latinských právních textů. Veleslavínovo dílo se kromě toho neobracelo pouze na měšťany, ale též na šlechtu a na krále.

³² G. LAUTERBECK, *Politia historica*, fol. A4–A5. Nejvyšším úředníkům připsal knihu podle svých vlastních slov proto, aby jí tak dodal náležitou autoritu. Za podporu vydání jim však nikde neděkuje.

³³ Tamtéž, s. 490–491.

³⁴ Tamtéž, s. 491: „*My Čechové, nevím, proč jsme tak buďto nešťastní aneb nedbárliví, že v jazyku našem českém téměř žádných historií a kronik, žádných učených spisův o správách obcí a jiných běžích světa tohoto z řeči latinské aneb řecké jako jiní národové přeložených nemáme. Nescházíť jistě tím, že by řeč jazyku slovanského tak neprostranná a nevolná byla, aby se jí užitečné historie i jiné věci vysloviti a vypraviti nemohly, poněvadž Poláci mnohé řecké a latinské spisy v svém jazyku mají a čtou.*“

³⁵ Jde o sbírku převážně krátkých latinských sentencí, doplněných českým překladem. První část tvoří nesystematická snůška citátů z Bible křesťanských i pohanských filosofů, řečníků, básníků a historiků. Následují sentence z páté knihy Aristotelovy Etiky, sentence z Melanchthonových etických spisů, sentence ve formě moudrých otázek a odpovědí, na závěr jsou připojena obrazná přirovnání vztahující se k politice. Kniha měla rozsah 32 listů. O zájmu, který vyvolala, svědčí, že byla vydána ještě dvakrát, a to v Olomouci v letech 1558 a 1563.

³⁶ Jde o sbírku obecných pravidel, jimiž se mají řídit soudci při svém rozhodování. Zdrojem těchto pravidel byl *Codex Iustinianus*. Jelikož český překlad Justinianových *Institucí* z roku 1562 zůstal pouze v rukopise, jednalo se o dosud jediné české představení základních principů římsko-právního myšlení dostupné širšímu okruhu lidí. Mělo ovšem rozsah pouhých 11 listů.

Podstatnou součástí tehdejší literární produkce tvořila mravně naučná literatura. *Politia historica* s ní má jeden podstatný společný rys, užívání exempl. I když zařazování kratších či delších příběhů pro názornější ilustraci určité obecné teze se v tomto typu literatury neobjevuje vždy, u některých autorů tvoří hlavní součást jejich děl. To platí především pro cyklus výchovných próz literárně plodného Šimona Lomnického z Budče (1552–1623).³⁷ Výraznou roli hrála exempla i u Vavřince Leandra Rvačovského (cca 1525–1590) a jeho *Masopustu* z roku 1580.³⁸ Užívání exempl mělo navíc v tomto kontextu dlouhou tradici. Pro svou názornost, jež spíše než abstraktní argumentace mohla přesvědčit nevzdělaný lid, byla exempla od středověku doporučována kazatelům. Vznikaly proto speciální příručky, v nichž byla exempla z teologického hlediska systematicky uspořádána. Z těchto starších sbírek čerpal většinu svých exempl Lomnický.

Zatímco mravně naučná literatura se obracela na všechny lidi, Lauterbeck se obracel primárně na lidi politicky činné, případně na poddané. V dobovém myšlení ovšem neexistovala žádná jasná hranice mezi soukromým a veřejným, neexistovalo ani rozlišení mezi soukromým a veřejným právem v římském či moderním slova smyslu. Pro tehdejší myšlení podřizující politiku etice bylo zcela nemyslitelné, že by dobrým vládcem či správcem mohl být někdo, kdo není zároveň zbožným a mravně žijícím křesťanem. Je proto logické, že se i v *Regentenbuchu* na mnoha místech kárá opilství, přepych, cizoložství a další neřesti, které kárala mravně naučná literatura.

Lauterbeckova exempla jsou obvykle převzata z děl historiků, mají svůj historický základ a lze je lokalizovat v čase i prostoru, i když Lauterbeck sám většinou žádnou dataci neuvádí. U velkého množství exempl ze středověkých sbírek naopak často chybí i pojmenování jednajících postav, lokalizace bývá vágní nebo žádná, navíc jde nezřídka o příběhy plně zázračných událostí. Tento rozdíl však není dokonalý, jelikož i ve středověkých sbírkách se objevují historické události, zatímco Lauterbeck občas vypráví bajky či zcela ahistorické příběhy.

Téhož roku jako překlad *Regentenbuchu* vydal Veleslavín *Kroniku světa*, překlad německy psané světové kroniky od Johanna Cariona, jež vyšla poprvé roku 1532.³⁹ I když byl jako autor uváděn Carion, podstatný vliv na její podobu měl

³⁷ Viz Petr VOIT, *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, Monographia 127–1989, Praha 1991. V celém cyklu devíti děl zaměřených většinou na konkrétní smrtelné hříchy se vyskytuje 437 exempl, z nichž některá se opakují i ve více dílech.

³⁸ Viz TÝŽ, *Masopust Vavřince Leandra Rvačovského a jeho exempla*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 7, 1990, č. 1, s. 37–63. Toto dílo namířené proti dvanácti neřestem, dětem Masopustu, obsahuje 71 exempl, z nichž je 41 % čerpáno z antické literatury.

³⁹ Česká verze vyšla poprvé roku 1541 v překladu Buriana Sobka z Kornic. Veleslavín učinil překlad nový a kroniku dovedl až k roku 1576, viz Petr VOREL, *Kronika světa Jana Kariona a její české vydání Daniela Adama z Veleslavína roku 1584*, in: TÝŽ (ed.), *Dějiny evropského světa 1453–1576*. Historický obraz počátku raného novověku v pojetí Daniela Adama z Veleslavína, který českému čtenáři předložil v druhém vydání *Kroniky světa Jana Kariona* roku 1584, Praha 2008, s. 5–56.

luteránský teolog a humanista Philipp Melanchthon. V pasážích, jejichž autorem byl právě on, se tak výrazně projevuje chápání dějin jako zdroje exemplum. Na rozdíl od starších světových kronik se zde nezmiňují žádné samoúčelné a fantastické události, ale pouze ty příběhy, z nichž plynulo určité mravní poučení.⁴⁰ V tomto ohledu byl charakter kroniky velmi blízký Lauterbeckovu dílu. Jelikož kronika řadila exempla chronologicky, zatímco *Politia historica* je řadila tematicky, obě díla se vhodně doplňovala. O mnoha událostech zmíněných kronikou jen stručně podávala podrobnější výklad *Politia historica*. Mnohé příběhy, které český čtenář našel v Lauterbeckově knize bez datace, si zase mohl s pomocí kroniky vybavené jmenným rejstříkem snadno zařadit do jasných časových souvislostí.

2.2. Základní rozdíly oproti předloze

Ve svém překladu Lauterbeckova díla učinil Veleslavín několik větších a velké množství drobných změn.⁴¹ Celkovou kompozici díla ponechal beze změny, pouze napomenutí stoického filosofa Músónia syrskému králi, které Lauterbeck přeložil z řeckého originálu dochovaného u Stobaia (Stob. IV, 7, 67) a které se ve všech vydáních *Regentenbuchu* objevuje za vlastním dílem jako příloha opatřená samostatnou předmluvou, připojil Veleslavín na konec druhé knihy jako osmnáctou kapitolu.⁴²

Závěrečnou patnáctou kapitolu první knihy *Regentenbuchu* Veleslavín rozdělil na tři samostatné kapitoly. Jako šestnáctou kapitolu vyčlenil popis korunovace dánského krále Kristiána. Následné shrnutí pravidel pro volbu a korunovaci římského krále tak tvoří sedmáctou kapitolu, k níž byla Veleslavínem připojena třicetistránková, výrazným titulkem opatřená *Historia o volení a korunování císaře Karla pátého, z jazyku latinského v český přeložená*.⁴³ Autorem latinské předlohy *De electione et coronatione Caroli V. caesaris historia* byl Philipp Melanchthon.⁴⁴ Na závěr první knihy Veleslavín přidal krátkou osmnáctou kapitolu o způsobu vo-

⁴⁰ Potřeba předkládat neustále vhodná exempla je u Melanchthona natolik silná, že příběhy nalezené v pramenech nejednou účelově pozměňuje, viz Matěj NOVOTNÝ, *Obraz starých Řeků v Carionově kronice. Příspěvek k dějinám recepce antiky*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 27–70.

⁴¹ Většinu podstatných odlišností uvádí J. TRUHLÁŘ, *Politia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*, s. 348–350.

⁴² G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 276–281; TÝŽ, *Politia historica*, s. 271–275.

⁴³ TÝŽ, *Politia historica*, s. 79–109.

⁴⁴ Philipp MELANCHTHON, *Opera Quae Supersunt Omnia*, in: *Corpus Reformatorum* XX, 1854, s. 473–514. Původně vyšla tato historie roku 1544 pod jménem Georgia Sabina, avšak v souborném vydání Melanchthonova a Peucerova latinského přepracování Carionovy kroniky z roku 1572, kde byla otištěna v příloze, Peucer uvádí, že jejím skutečným autorem byl Melanchthon. Z Peucerovy edice musel vycházet Veleslavín, který výslovně uvádí, že překládá z Melanchthona.

lení a přijímání korutanského knížete.⁴⁵ Popis této ceremonie převzal z třetí knihy *Cosmographie* Sebastiana Münstera.⁴⁶

Dva velké přídatky jsou součástí úvodů ke třetí a čtvrté knize. Mezi dedikací Vilému Malovcovi a třetí knihu zabývající se válečnými záležitostmi vsunul Veleslavín předmluvu o potřebě potřít Turky.⁴⁷ Větší část této předmluvy netvoří originální text, ale překlad latinského traktátu *Exclamatio sive De re militari contra Turcam instituenda consilium* od Ogiera Ghislaina de Busbecq (1522–1592),⁴⁸ který byl v padesátých letech císařským vyslancem v Istanbulu. Autorem předmluvy a překladu není Veleslavín, ale jeho spolupracovník Jan Kocín z Kocínětu (1543–1610). Je to právě tato příloha, kvůli níž bývá Veleslavínova adaptace Lauterbeckova díla nejčastěji zmiňována. Busbecqův traktát je totiž zajímavým pramenem k dějinám válek s Osmanskou říší a obsahuje originální návrh na nahrazení neefektivního žoldněřského vojska disciplinovanou armádou postavenou na miličním principu.⁴⁹

Před čtvrtou knihu o městské správě zařadil Veleslavín překlad Plútarchových *Státnických rad*, který pořídil rovněž Jan Kocín.⁵⁰ Překlad je oproti originálu asi o třetinu zkrácen a neopírá se ani tak o původní řecký text, jako spíše o latinský překlad Guilielma Xylandera (1532–1576), přičemž je na mnoha místech aktuali-

---

⁴⁵ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 109–110.

⁴⁶ Německý originál vyšel roku 1544 v Basileji. Česká úprava od Zikmunda z Púchova, v níž se o korutanském knížeti píše na listu 414, vyšla pod názvem *Kozmografia česká* roku 1554.

⁴⁷ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 283–326.

⁴⁸ Překlad začíná na s. 288 a končí na s. 313. Tištěn je petitem, pouze vložená citace z Vegetiova spisu *De re militari* na s. 302–305 je pro odlišení vysázena písmem větším. Latinský traktát vyšel v Antverpách roku 1581 (v tomto prvním vydání nese mírně odlišný název *De acie contra Turcam instruenda consilium*) a 1582 spolu se dvěma Busbeckovými cestopisnými listy, v nichž autor popisoval situaci v Turecku. Frankfurtské vydání z roku 1595, které obsahuje navíc ještě další dva Busbecquovy dopisy z Turecka, je v naskenované podobě přístupné na internetu, viz URL: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenahist/autoren/busbecq_hist.html> [cit. 15. 9. 2010].

⁴⁹ Busbecqovým traktátem a jeho srovnáním s několika dalšími spisy s podobnou tematikou se zabývá Věra PICKOVÁ, *Císařské vojsko v Uhrách v 16. století očima současníků*, *Historie a vojenství* 16, 1965, č. 5, s. 789–799. Na předmluvu jako na celek se zaměřil Jaroslav PÁNEK, *Der Entwurf auf die Eingliederung der böhmischen Städte in den antiosmanischen Kampf aus dem Ende des 16. Jahrhunderts*, in: *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le Ve Congrès de l'Association internationale d'Etudes du Sud-est européen*, Prague 1984, s. 173–188; TÝŽ, *Úloha předbělohorské Prahy v obraně proti osmanské expanzi*, *Documenta Pragensia* 6, 1986, č. 1, s. 150–181. Pánek chápe Kocínovu předmluvu jako výraz zájmů pražského patriciátu, pro který by zřízení miličního vojska znamenalo posílení proti šlechtě na jedné straně a proti drobnému řemeslnictvu na straně druhé. Jeho výklad, pomineme-li marxisticky zjednodušující východisko, však přisuzuje příliš mnoho myšlenek samotnému Kocínovi a pomíjí, že základem předmluvy je překlad z Busbecqa, jak na okraj svého výkladu o Busbecqově traktátu upozorňuje Tomáš RATAJ, *Ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, s. 145–147.

⁵⁰ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 493–516.

zován, aby byl srozumitelný Čechům 16. století.⁵¹ Další rozsáhlá vsuvka vznikla rozšířením jednoho exemplu z dvanácté kapitoly druhé knihy. Na místo Lauterbeckova dvoustránkového shrnutí příběhu o Vilému Tellovi a vzpouře proti správci Grieslerovi zařadil Veleslavín osmistránkové líčení vzniku Švýcarského spříseženectva, v němž příběh Viléma Tella tvoří jen jednu z epizod.⁵² Na závěr dvanácté kapitoly čtvrté knihy zařadil Veleslavín překlad Catonovy řeči ve prospěch Oppiova zákona z Tita Livia (Liv. XXXIV, 2–4).⁵³

Truhlář uvádí jako sedmý velký přídavek *Traktát o tázání aneb právu útrpném, kterak se při tom soudce zachovati má, tak aby ani příliš mnoho, ani příliš málo neučinil*, který je připojen na závěr celého díla jako jediná příloha.⁵⁴ Německý originál traktátu však tvořil přílohu již u *Regentenbuchu* z roku 1579,⁵⁵ jak píše i Truhlář, mezi Veleslavínovy přídavky ho proto řadit nelze, zvláště když autorem traktátu byl sám Lauterbeck. Co se týče drobnějších přídavků, většinou jde o krátká exempla, která jen doplňují řadu exempel uvedených Lauterbeckem. Velké množství z nich se přitom týká českých dějin.⁵⁶ Vedle znalosti dějin však Veleslavín projevil i svou obeznámenost s filosofií. Nezávisle na Lauterbeckovi cituje Aristotela či Platóna a místy je zcela samostatný v argumentaci.

Zkráceno či zcela vynecháno je oproti německé předloze nemnoho pasáží, především verše.⁵⁷ Zatímco vynechání veršů, případně jejich nahrazení prozaickým převyprávěním lze vysvětlit snahou ulehčit si práci s překladem, některé jiné vy-

⁵¹ Viz Edita SVOBODOVÁ, *K nejstaršímu českému překladu Plutarcha*, Listy filologické 78, 1955, č. 3, s. 247–254. Podrobným srovnáním textů zde autorka potvrzuje závěry, které bez uvedení konkrétních dokladů vyslovil již Truhlář.

⁵² G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 81'–82'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 223–230. Lauterbeck se jako na pramen odvolává na bližší nespecifikovanou švýcarskou kroniku, již byla nejspíše *Kronika von der loblichen Eydtgnoschaft, jr harkommen und sust seltzam strittenn und geschichten* z roku 1507 od Petermanna Etterlina. Šlo o první tištěnou švýcarskou kroniku, první kroniku, v níž se objevuje Vilém Tell, a první kroniku pojednávající o dějinách spříseženstva jako celku, jelikož dosavadní kroniky líčily pouze dějiny jednotlivého kantonu, viz Richard FELLER – Edgar BONJOUR, *Geschichtsschreibung der Schweiz. Vom Spätmittelalter zur Neuzeit, Band I*, zweite, durchgesehene und erweiterte Auflage, Basel – Stuttgart 1979, s. 63–66. Veleslavín píše, že předkládá výtah ze švýcarských kronik, z čehož lze soudit, že jeho líčení není překladem z Etterlina, ale originální kompilací z většího množství děl. Žádná ze švýcarských kronik mi však bohužel nebyla k dispozici, z čeho přesně čerpal tak nejsem schopen říci. Odkazy na české prostředí, které se v líčení objevují, lze však beze všech pochyb považovat za Veleslavínův vlastní přídavek.

⁵³ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 594–598.

⁵⁴ Tamtéž, s. 715–732. K traktátu jako takovému viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 90–91.

⁵⁵ U vydání z roku 1600, s nímž jsem pracoval, již tento traktát přílohu netvořil.

⁵⁶ Krátký seznam drobných přídavků, který si však nečiní nárok na úplnost, uvádí J. TRUHLÁŘ, *Politia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*, s. 349–350. O vytvoření kompletního seznamu přídavků neusiluje ani tato studie.

⁵⁷ Viz tamtéž, s. 357 (pozn. 17). Překlady veršů tvoří vůbec slabou část Veleslavínova překladatelského umění. Snaha o zachování původního metra zde není žádná, základním pravidlem je rým, překlady jsou hodně volné a mívají často i dvojnásobný počet veršů oproti originálu. Ke konkrétním příkladům viz tamtéž, s. 361–363. Nutno ovšem podotknout, že totéž platí i pro Lauterbeckovy překlady, i když v poněkud menší míře.

nechávkou byly učiněny s ohledem na českého čtenáře, případně z důvodu odlišného názoru. Příznačné je vypuštění dvou ostrých protikatolických pasáží, o nichž bude řeč v souvislosti s luteránským charakterem díla.

Pokud jde o přílohy, Veleslavín převzal pouze *Músóniovo naučení syrskému králi*, které včlenil do druhé knihy, a traktát o právu útrpném. Nepřeloženo zůstalo *Připomenutí* o užítku plynoucím z četby historických děl, což je pochopitelné, jelikož o důležitosti studia historie se Veleslavín dostatečně rozepsal ve svých vlastních předmluvách. Sleidanovu *Summu platónské nauky*, jež byla k *Regentenbuchu* spolu s Lauterbeckovým úvodem ve formě dialogu připojována od roku 1561, opomenul nejspíše s ohledem na českého čtenáře, pro něhož by byla příliš abstraktní a málo praktická. Osobní odpor k Platónovi Veleslavín zřejmě neměl. Na tohoto filosofa se totiž vícekrát samostatně odvolává, v první dedikační předmluvě dokonce latinsky cituje dlouhý odstavce z třetí knihy *Ústavy* (Plat. Resp. 415a2–c6).⁵⁸

Oproti předloze je Veleslavínova adaptace mnohem přehlednější. Vedle jasného členění odstavců a oddělování nových témat mezerou či mezititulkem slouží ke snadné orientaci v textu především marginální poznámky umístěné po stranách celého textu a soustavné uvádění čísel knih a kapitol střídavě na každé sudé a liché straně. Na závěr je vhodně připojen podrobný obsah, který čítá 30 stran. Celé dílo má 778 stran.

2.3. Otázka vhodnosti německé předlohy pro české prostředí

Lauterbeck se ve svém díle obrací na Němce a v první osobě je vícekrát přímo oslovuje. Vzhledem k tomu, že Veleslavín v některých svých přidavcích hovoří sám za sebe, bez srovnání s originálem není většinou vůbec zřejmé, hovořili právě ke čtenáři Lauterbeck, nebo Veleslavín. Na druhou stranu, jak si povšiml Truhlář, je překlad místy natolik věrný, že se i v něm hovoří o „*nás Němcích*“, což v českém textu působí dosti zvláštně.⁵⁹ Většinou však Veleslavín takovéto odkazy nahrazuje zobecněním, případně je doplňuje tak, aby jasně směřovaly do českého prostředí. Nehovoří například o „*našem německém přísloví*“, ale o „*obecném přísloví*“.⁶⁰ Na jiném místě, kde se v předloze kritizovalo opilství mezi Němci, píše o rozmachu této neřesti mezi Němci a Čechy.⁶¹

Jelikož Lauterbeckovo dílo bylo určeno Němcům, obyvatelům Říše římské národa německého, za mnoha obecně vyhlízejícími tématy, která *Regentenbuch* probírá, se skrývají velmi aktuální problémy říše. Poměry v Království českém však byly v mnoha ohledech odlišné. Jelikož Veleslavín přeložil německou předlohu z větší části věrně, některé problémy předkládané českému čtenáři se v jeho

⁵⁸ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, fol. A4.

⁵⁹ Ke konkrétním místům viz J. TRUHLÁŘ, *Politia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*, s. 350.

⁶⁰ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 3; TÝŽ, *Politia historica*, s. 6.

⁶¹ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 62; TÝŽ, *Politia historica*, s. 168.

prostředí buď vůbec nevyskytovaly, nebo byly řešeny odlišným způsobem. Na mysli mám především dvě témata, totiž válku a vztah státu k náboženství.

Otázce války je věnována celá třetí kniha *Regentenbuchu*. Ačkoliv zde nechybějí výzvy k boji proti pohanským Turkům, Lauterbecka trápily především války uvnitř Německa, a proto se kapitoly pojednávající o diplomacii a uzavírání spolků netýkají ani tak vztahů mezi říší a ostatními evropskými státy, jako spíše vztahů mezi jednotlivými teritorii uvnitř říše. Od roku 1495 sice existoval říšský komorní soud, spory mezi říšskou šlechtou však byly často řešeny svépomocí. Vzhledem k přežívající vojensko-rytířské mentalitě byla říše sužována četnými drobnými válkami, přičemž „Fehde“ (odplata, soukromá válka) byla stále chápána jako právně přípustné řešení. Jelikož v rámci centralizujících se teritoriálních států ztratila nižší šlechta svoji původní funkci, často se stávalo, že šlechtici, kteří nezměnili své návyky a nestali se ani dvořany, popřípadě vojenskými podnikateli, nalézali obživu v loupeživých výpravách k sousedům. Když Lauterbeck horuje proti válce jako věci naprosto škodlivé, má na mysli především rytířskou „Fehde“, jejíž pravidla zcela upadla.⁶²

V Čechách sice panoval podobný stav ještě v první čtvrtině šestnáctého století, po nastoupení Habsburků však vnitřní válka vymizela a spolu s ní i postava loupeživého rytíře. Některé kapitoly třetí knihy *Regentenbuchu* tak sice měly pro českého čtenáře poučný význam, nepoukazovaly však k žádnému palčivému vnitřnímu problému, jímž by se musel aktivně zabývat.

Náboženská otázka v Čechách se od situace v říši rovněž lišila. Po uzavření náboženského míru mezi luterány a katolíky platila v říši od roku 1555 zásada *cuius regio, eius religio*, podle níž měli poddaní vyznávat stejné náboženství jako jejich vrchnost, případně se vystěhovat. Pouze v říšských městech měla být respektována obě vyznání. Ačkoliv Luther v augustínovské tradici lpěl na přísném odlišování světské a duchovní vlády, následkem toho, že zpochybnil autoritu papeže a obhajoval zábor církevního majetku světskými vrchnostmi, došlo fakticky k tomu, že se jednotlivé reformované církve dostaly do naprosté závislosti na světských knížatech. Tuto situaci odráží Lauterbeckova představa o úkolech vládce. Vedle péče o mír a spravedlnost mu klade za úkol pečovat o čistotu a jednotu víry a zajistit řádnou církevní správu a soudy, tedy úkoly, jež dříve náležely církvi.⁶³

V Čechách, kde byla církevní jednotu narušena o sto let dříve, však nakonec došlo k poněkud odlišnému řešení, jelikož svoboda víry byla přiznávána i poddaným. I když se v šestnáctém století situace znovu zkomplikovala, jelikož luterány a Jednotu bratrskou nebylo možné dlouhodobě schovávat pod hlavičku kališnické církve, představa, že poddaní nemají být svými vrchnostmi nuceni ke stejnému vyznání, zůstávala i nadále živá, přestože se mezi šlechtou katolického i luterán-

---

⁶² Viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 17, 59, 194–206.

⁶³ Tento nový aspekt představy o ideálním knížeti, pro věk konfesionalizace příznačný, probírá M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 161, 168–169.

ského vyznání našli jedinci, kteří své poddané nutili nekompromisně ke stejné víře. Zásada tolerance se objevila roku 1575 v návrhu *České konfese*, jež měla legalizovat obě nové církve. *Majestát na náboženskou svobodu* z roku 1609 a související porovnání mezi stavy pak právo poddaných na svobodu víry – v rámci povolených konfesí ovšem – zákonně potvrzovaly.⁶⁴

Lauterbeckův názor, že k úkolům světských vrchností patří prosazování čistoty a jednoty víry mezi poddanými, tak musel vyhovovat spíše rekatolizačním snahám habsburských panovníků než protestantské většině české šlechty. I když je zřejmé, že pravým náboženstvím, které má vrchnost poddaným vštěpovat, je pro Lauterbecka luteránství, jeho výzvy jsou formulovány natolik obecně, že se s nimi mohla snadno ztotožnit i katolická vrchnost. Ačkoliv byla *Politia historica* dílem se zjevnou protestantskou tendencí, v tomto ohledu prosazovala názor, který v souladu se zájmy českých protestantů rozhodně nebyl. Lauterbeckova výzva se také dočkala realizace až v době pobělohorské, kdy bylo veškeré obyvatelstvo nekompromisně nuceno k jedinému, katolickému vyznání.

Z dalších témat nebyly pro české prostředí příliš aktuální kapitoly z první knihy, kde se hovoří o vzniku lén v říši, o vzájemných povinnostech lenního pána a mana či o původu říšských titulů. Velký důraz, který Lauterbeck klade na psané zákony, souvisí rovněž s poměry v říši, kde na mnoha místech stále přetrvávalo nepsané právo zvykové. V Čechách bylo ovšem zemské právo kodifikováno již počátkem 16. století a městské právo sjednocovala Koldínova kodifikace z roku 1579, i když její všeobecná platnost se prosazovala teprve postupně.

Adekvátní politická příručka pro českou šlechtu a měšťany by měla hovořit o významu a funkci zemských sněmů. Lauterbeck o této věci neříká nic, což je pochopitelné, jelikož byl stoupencem prosazujícího se knížecího absolutismu, který úlohu teritoriálních sněmů zatlačil do pozadí. Jednotliví páni a rytíři v Čechách však potřebovali vědět nejen to, jak zařídit správu na svých dědičných statcích a v poddanských městech, ale i to, jak na sněmech hájit společné zájmy proti silícím centralizačním snahám habsburských panovníků. Lauterbeckova kniha jim v tomto ohledu nemohla poskytnout žádné poučení.⁶⁵

---

⁶⁴ Viz Petr VOREL, *Velké dějiny země koruny české VII (1526–1618)*, Praha – Litomyšl 2005, s. 285–303, 381–411, 436–446.

⁶⁵ Vzhledem k tomu, že reálná politická argumentace se v tuto dobu opírala především o specifické domácí zvyklosti a stará práva, žádná obecná příručka nejspíše ani existovat nemohla. V konfrontaci s centralizačním tlakem opřeným o římské právo a školené právníky se však stále silící konzervativní charakter politické argumentace české šlechty ukazoval jako závažná slabina, viz Jaroslav PÁNEK, *Republikánské tendence ve stavovských programech doby předbělohorské*, *Folia Historica Bohemica* 8, 1985, s. 43–55; TÝŽ, *K úrovni českého politického myšlení na počátku novověku*, *Časopis Matice moravské* 117, 1998, č. 2, s. 453–464.

3. Podrobnější zkoumání vybraných témat

Po obecném shrnutí základní rysů *Regentenbuchu* a jeho české adaptace bude nyní důkladněji probráno několik dílčích témat. Jelikož podstatné otázky spolu úzce souvisejí, některé motivy se budou v jednotlivých oddílech opakovat.

3.1. Luteránský charakter díla

Skutečnost, že Lauterbeck byl zbožným luteránem, se zřetelně projevuje i v jeho díle. Protikatolické výpady jsou zvláště ostré ve dvou pasážích, které Veleslavín raději úplně vypustil. Svou knihou adresovanou všem českým politikům zřejmě nechtěl zbytečně provokovat katolíky, ač sám byl přívržencem Jednoty bratrské a osobně ho podobné výpady sotva urážely. První pasáž ze závěru patnácté knihy *Regentenbuchu* je poměrně dlouhá a začíná nastolením právníkové otázky, zda římský císař potřebuje papežské potvrzení. Lauterbeck dospívá k negativnímu závěru a v nevybíravě protipapežském duchu líčí střety s papeži, do nichž se dostali císaři Ota Veliký či Ludvík Bavorský. Na závěr celé pasáže dokazuje podvrženost Konstantinovy donace.⁶⁶

Místo této pasáže zařadil Veleslavín zmíněný překlad Melanchthonova líčení volby a korunovace císaře Karla V.⁶⁷ Podle Truhláře neměla tato vložka žádný poučný, ale čistě historický význam.⁶⁸ Vzhledem k tomu, že nahrazuje Lauterbeckův protikatolický výpad, však nelze zcela vyloučit, že určitý skrytý cíl Veleslavín sledoval, i když si nejsem jistý, jaký tento cíl byl. Podstatnou část historie každopádně tvoří debata kurfiřtů o tom, zda je nebezpečnější zvolit římským králem francouzského krále Františka nebo španělského krále Karla. Důrazné varování před dobovačnými Španěly, které pronáší trevírský arcibiskup, muselo v českém prostředí konce 16. století působit obzvláště aktuálně.

Druhý protikatolický výpad, který Veleslavín vypustil, je na konci dvacáté první kapitoly čtvrté knihy. V souvislosti s tvrzením, že poddaní nejsou povinni poslouchat bezbožné rozkazy vrchnosti, Lauterbeck ostře spílá tyranským biskupům a opatům, kteří se marně snaží potlačit pravé náboženství.⁶⁹ Veleslavín místo toho doplňuje předchozí argumentaci a uvádí několik pasáží z Bible a církevních autorů, podle nichž nemají poddaní v určitých případech poslouchat vrchnost, zároveň však nemají právo bouřit se proti ní s mečem v ruce, jelikož pomsta náleží Bohu.⁷⁰

Jiné pasáže s protikatolickým ostnem však Veleslavín ponechal, například kritiku současných klášterů, které již neslouží jako centra vzdělávání, ale jsou oby-

⁶⁶ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 34–36’.

⁶⁷ TÝŽ, *Politia historica*, s. 79–109.

⁶⁸ J. TRUHLÁŘ, *Politia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*, s. 357.

⁶⁹ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 247’–248.

⁷⁰ TÝŽ, *Politia historica*, s. 660.

vány zahálčivými, Bohu i světu neužitečnými mnichy.⁷¹ V závěru třetí kapitoly druhé knihy Lauterbeck obsírně ukazuje, že za starých dob nebyli nežení muži připouštěni ke správě obce a že zůstat svobodný byla veliká hanba, což je zcela otevřená kritika celibátu.⁷² V souvislosti s tvrzením, že povinností knížete je hájit pravé náboženství, se ve stejné kapitole nachází vyznání saského kurfiřta Johanna Friedricha, který byl roku 1547 zajat císařem Karlem V. Ve vyznání ze dne 5. července 1548 vysvětluje hodnotu zbavený kurfiřt císaři, proč se nemůže zřici své víry a proč je ochoten raději zemřít.⁷³

Typicky luteránská je polemika s novokřtěnci ve dvacáté první kapitole čtvrté knihy, kde Lauterbeck vyvrací jejich představu, že se křesťané obejdou bez vrchnosti a zákonů a mají se řídit pouze evangeliem. Vysvětluje, že tak by tomu bylo, pokud bychom byli pravými křesťany. Lidská přirozenost je však následkem prvotního hříchu zkažená a tíhne ke špatnosti, a proto je nutná světská vrchnost, která trestá zločiny a jedněm brání v konání zla, zatímco druhé před zlem chrání.⁷⁴

Lauterbeck chová velmi silnou víru v nadpřirozená znamení a proroctví, jimiž Bůh oznamuje budoucí události, především války a jiné pohromy. Toto téma je pro něho natolik důležité, že mu věnuje celou druhou kapitolu třetí knihy. Znamení a proroctví dle něho neohlašují nevyhnutelné události, ale jsou spíše varováním před tresty, které Bůh hodlá na lidstvo seslat, pokud se nepolepší. Představa, že Bůh ovlivňuje běh světa a komunikuje s námi prostřednictvím znamení, nebyla žádnou „lidovou pověrou“. Byla běžná i mezi vzdělanci a našla i své teoretické zdůvodnění v Melanchthonově učebnici fyziky z roku 1549.⁷⁵

Na několika málo místech hovoří Lauterbeck i o působení ďábla. Zvláště důležitou roli hraje ďábel v první kapitole třetí knihy, kde se dokazuje škodlivost přílišné ochoty k válčení a válek obecně. Téměř celou kapitolu zabírá vyprávění o výpravě perského krále Xerxa proti Řecku.⁷⁶ Samotné vojenské tažení, které skončilo katastrofálním neúspěchem, je shrnuto jen stručně, ústřední část vyprávění tvoří porady mezi králem a jeho dvořany, zda výpravu uskutečnit. Tím, kdo Xerxa

⁷¹ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 195; TÝŽ, *Politia historica*, s. 547.

⁷² TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 47–48; TÝŽ, *Politia historica*, s. 133–134.

⁷³ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 43–45; TÝŽ, *Politia historica*, s. 125–127. Velebení saských knížat a poměrů v luteránském Sasku se obecně objevuje na více místech díla.

⁷⁴ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 246–247; TÝŽ, *Politia historica*, s. 657. Stejně argumenty užil Luther ve spisu *Von weltlicher Obrigkeit* z roku 1523, který je dostupný v českém překladu, viz Martin LUTHER, *O světské vrchnosti*, přeložil Jan Litomiský, Praha 1993.

⁷⁵ Philipp MELANCHTHON, *Initia doctrinae physicae*, in: *Corpus Reformatorum XIII*, 1846, s. 175–412. Prostřednictvím aristotelické fyziky zde Melanchthon dokazoval existenci boží prozřetelnosti ve fyzikálním světě. Aristotelovo učení o souvislosti mezi supralunární a sublunární sférou se k takovému výkladu velmi dobře hodilo, viz Tomáš NEJESCHLEBA, *Lutheránský aristotelismus – Philipp Melanchthon*, *Studia neoaristotelica* 2, 2005, č. 1, s. 67–82 (zvl. s. 79–80).

⁷⁶ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 102–108; TÝŽ, *Politia historica*, s. 330–346. Jako samostatný spis *Vom Kriege* vyšla kapitola již roku 1555. Do *Regentenbuchu* byl tento protiválečný pamflet začleněn o rok později takřka beze změn, viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 58–61. Ústřední část kapitoly tvoří volný překlad z Hérodotových *Dějin* (Hdt. VII, 8–19).

nakonec přesvědčí, aby válku rozpoutal, je právě ďábel, který se mu několikrát zjeví ve snu.⁷⁷ Zatímco perskému králi se ďábel zjevuje ve snu, v jednom exemplu z jedenácté kapitoly čtvrté knihy chodí v podobě mládence po světě a jednoho hříšníka před udivenými zraky okolostojících odnáší do povětří.⁷⁸ Takovýto motiv je však zcela výjimečný a pro *Regentenbuch* netypický. Mnohem častěji se čerti a podobné zázračné motivy objevují v dílech zmiňovaného Šimona Lomnického z Budče. U Lauterbecka se vyskytují především odkazy na znamení a proroctví.⁷⁹

Vzhledem k tomu, že mnoho exemplářů *Regentenbuchu* se dochovalo v klášterních knihovnách, Michael Philipp soudí, že měl nadkonfesní charakter. Nasvědčuje tomu prý i jedna pasáž, v níž se kladně hovoří o salzburském arcibiskupovi.⁸⁰ Skutečnost, že kniha došla obliby i mezi katolíky, však podle mého názoru souvisela spíše s tím, že byla celkově čtivá, než že by z ní luteránské zaměření nebylo nijak patrné. Jezuita Antonín Koniáš našel ve Veleslavínově adaptaci třicet šest z katolického hlediska nepřijatelných míst.⁸¹

3.2. Vztah k Židům

Dějiny starověkých Židů byly pro Lauterbecka zdrojem četných exempel. Citáty ze *Starého zákona* stojí obvykle na začátku argumentace, židovští králové slouží jako příklady zbožných panovníků, kteří pečovali o pravé náboženství a ve válkách vkládali veškerou důvěru v Boha.⁸² Vůči současným Židům, kteří neuznávají Krista jako spasitele, však Lauterbeck chová značné nepřátelství.

V jedenácté kapitole druhé knihy v souvislosti s kritikou překupníků a spekulantů ironicky poznamenává, že kdyby všichni lichváři a Židé byli vyhnáni ze země, mnohá místa by zcela zpustla.⁸³ Na konci čtvrté kapitoly čtvrté knihy, v níž se vrchnostem klade za úkol dohlížet na hospodaření poddaných, pak ostře útočí na lichvářské Židy a křesťanské vrchnosti, které nad nimi drží ochrannou ruku, jelikož

⁷⁷ Je ovšem třeba podotknout, že u Hérodota se žádný ďábel nevyskytoval a vyskytovat se ani nemohl, jelikož řeckému polyteismu byla představa ďábla cizí. Hérodotos hovořil neurčitě o jakémsi božstvu, z něhož vytvořil ďábla teprve Lauterbeck.

⁷⁸ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 202'–204; TÝŽ, *Politia historica*, s. 570–572.

⁷⁹ Jistě není náhoda, že Lauterbeck i Veleslavín byli protestanti, zatímco Lomnický byl katolík. Tím, co pro katolicismus znamenala víra v zázraky, byla pro protestanty orientace na proroctví, viz Josef VÁLKA, *Myšlenkové ovzduší české společnosti na přelomu 16. a 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 26, 1996, č. 55–56, s. 10–24 (zvl. s. 19).

⁸⁰ M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 121 (zvl. pozn. 64); G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 78–78'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 210.

⁸¹ Antonín KONIÁŠ, *Clavis haeresim claudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající k vykořenění zamykající; aneb Registřík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapovězených kněh, s předcházejícími oučinnými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyskoumatí a vykořenit se mohou*, Hradec Králové 1749, s. 340–342.

⁸² Zvláštní pasáž je věnována židovským králům v sedmnácté kapitole třetí knihy, viz G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 179–181; TÝŽ, *Politia historica*, s. 482–485.

⁸³ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 77; TÝŽ, *Politia historica*, s. 206.

z toho mají prospěch, a vůbec jim nevadí, že tím urážejí Krista. Vyzyvá proto k vyhnutí Židů a čtenáře odkazuje na spisy, které proti nim napsal Martin Luther.⁸⁴

Veleslavín obě pasáže přeložil, druhou však zmírnil, přičemž vypustil odkaz na Lutherovy spisy, které mu zřejmě připadaly až příliš nenávistné. O tom, že Veleslavínův vztah k Židům nebyl nijak nesmiřitelný, svědčí především jeho přepracování polemiky s obhájci neomezené královské moci z patnácté kapitoly první knihy. Podstatnou roli v tomto sporu hrála osmá kapitola *První knihy Samuelovy*, kde se popisuje, jak Izraelci žádali ustanovení krále po vzoru sousedních národů. Ústřední místo přitom zaujímá Samuelova řeč o tom, jaký bude obyčej králů (1 S 8, 11–18).⁸⁵ Samuelovo tvrzení, že král si bude dělat, co se mu zlíbí, chápali obhájci absolutismu jako Boží posvěcení takového stavu. Lauterbeck tento výklad odmítá a na příkladu krále Achaba ukazuje, že nic takového Bůh nechtěl. Achaba a jeho ženu Jezabel totiž nelítostně potrestal, když Nábotovi ukradli vinici, a ačkoliv se Achab za svůj čin kál, seslal na něho i jeho syny záhubu.⁸⁶ Veleslavín se nespokojil s odkazem na Achaba a předestřel mnohem důkladnější interpretaci celé pasáže, již cituje v plném rozsahu. Vysvětluje, že Samuelova slova je třeba chápat jako varování před stavem, který nastane, a nikoli jako líčení ideální představy o královské vládě. Budoucí krutou vládu proto chápe jako trest za to, že Izraelci žádali o krále nevhodným způsobem. Ve svém výkladu dvou klíčových slov přitom prozrazuje znalost hebrejštiny.⁸⁷ Vedle bible navíc odkazuje i na učení židovských rabínů, podle nichž Samuel královské pravomoci písemně vymezil, pozdější králové však tato psaná práva spálili, aby mohli vládnout neomezeně.

Skutečnost, že Veleslavín, který vystudoval pouze pražskou artistickou fakultu, projevuje znalost hebrejštiny a rabínské literatury, je dosti zajímavá. V souladu s reformačním principem *sola scriptura* a z něho plynoucí snahou porozumět Bibli v jazycích originálu začala být sice v šestnáctém století hebrejšтина vyučována na teologických fakultách, pražská univerzita však teologickou fakultu postrádala a na artistické fakultě, která se tento nedostatek snažila částečně suplovat, byla hebrejšтина vyučována pouze zřídka a nepovinně.⁸⁸ Studium hebrejštiny mělo sloužit lepšímu porozumění *Starého zákona*, k literatuře rabínské naopak převládala nedůvěra, ne-li vyložený odpor. Je proto dosti pozoruhodné, že ji Veleslavín vůbec zná a dovolává se jí jako autority. Zda své povědomí o této literatuře získal od Židů

⁸⁴ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 190–190'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 535–536.

⁸⁵ Táž Samuelova slova posloužila jako vzor pro řeč, již v Kosmově kronice pronáší kněžna Libuše, aby varovala Čechy, když se dožadovali jmenování knížete, jelikož již nechťeli snášet vládu ženy.

⁸⁶ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 20'.

⁸⁷ TÝŽ, *Politia historica*, s. 54: „*Nebo to slovo židovské Melech netoliko krále dobrého ale i tyрана vyznamenává. A druhým slovem Misphat, ne tak se rozumí právo jako způsob a obyčej.*“

⁸⁸ Na artistické fakultě mohl Veleslavín získat znalost hebrejštiny v první polovině sedmdesátých let, kdy ji tam zdarma vyučoval mistr Paulus Pressius Curimenus. V domě U Černé zahrádky nedaleko Karolina dával soukromé hodiny Joannes Fortius, který hebrejštinu na artistické fakultě učil počátkem čtyřicátých let, byl však nucen odejít, jelikož se oženil, znovu byl povolán až roku 1584, viz Stanislav SEGERT – Karel BERÁNEK, *Orientalistik an der Prager Universität, Erster Teil 1348–1848*, Praha 1967, s. 16–17, 20–21.

z pražského ghetta, či zprostředkovaně od křesťanských učitelů hebrejštiny, je přitom vedlejší. Jeho zájem o židovskou problematiku byl každopádně dlouhodobý. Roku 1592 totiž vydal *Historii židovskou*, v níž byly dějiny Židů líčeny v tolerantním duchu od babylónského zajetí až po šesté století našeho letopočtu.⁸⁹ Na rabínské autory se zde odkazovalo dvakrát.⁹⁰

3.3. Role antického exempla

Mezi historickými exemply, která Lauterbeck vybírá z velkého množství autorů současných i starých, tvoří největší skupinu exempla vzata z dějin starověkých pohanských národů, především Řeků a Římanů. Nejde přitom ani tak o četnost těchto exemplů, jako spíše o způsob, jímž se s nimi pracuje. Často nehraje roli jednotlivá událost, již podobná by mohla být vzata i z novějších dějin, ale obecnější zvyklost, která tehdy panovala. Myšlenková figura, která toto užití nese, je následující: podívejte se na staré pohany, ačkoliv to byli pohané neznalí pravého náboženství, v té a té věci jednali následujícím příkladným způsobem, zatímco my, kteří si říkáme křesťané, se chováme mnohem hůře.⁹¹ Zrcadlem, v němž se mají současníci zhlédnout, tak nejsou jednotlivá exempla, ale „staří“ jako celek.

Po vylíčení proměn římské správy ve třetí kapitole první knihy věnuje Lauterbeck následujících osm kapitol přehledu jednotlivých římských úřadů. Cílem tohoto přehledu je ukázat, kolik úřadů je třeba k řádné správě státu. Jelikož podle učení o čtyřech světových monarchiích byla současná Říše římská národa německého přímou pokračovatelkou republikánského Říma, představovaly tyto úřady její vlastní zapomenutou minulost.⁹² Celkové ponaučení, které si má čtenář z přehledu římských úřadů odnést, je shrnuto ve dvanácté kapitole. Římská správa je zde v mnoha ohledech dávana současníkům za vzor.

---

⁸⁹ Z německého originálu od neznámého autora přeložil tuto kroniku Václav Plácel z Elbinku, viz Lenka PRUDKOVÁ, *Veleslavinův tisk Historie židovské z roku 1592*, *Knihy a dějiny* 4, 1997, č. 2, s. 6–26.

⁹⁰ Tamtéž, s. 18–19. Skutečnost, že v knize určené širší veřejnosti je citována rabínská literatura, považuje autorka za něco neobvyklého, a to se jedná o dílo, které o Židech přímo pojednávalo.

⁹¹ Na stejném principu dává Lauterbeck ve čtrnácté kapitole druhé knihy za vzor tureckého sultána Machometa, který ve své poslední vůli litoval pouze toho, že si jednou na svých poddaných vynutil více, než byl obvyklý tribut. Do protikladu k pohanskému Turkovi, který se takovéto věci dopustil jen jednou a do smrti jí pak litoval, staví Lauterbeck postoj mnoha křesťanských pánů, kteří svým poddaným bez jakýchkoliv výčitek svědomí ukládají stále nové dávky a snaží se z nich bezohledně vysát, co se dá. Viz G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 87; TÝŽ, *Politia historica*, s. 241.

⁹² S tímto pojetím souvisí i Lauterbeckův výklad o původu lén v Říši, jemuž věnuje čtrnáctou kapitolu téže knihy. S odvoláním na právníky Zasia a Saloandra tvrdí, že léna a manství mají historický původ v Římě ve vztahu mezi patrony a klienty. O právníku Alvarothovi, který měl na věc odlišný názor, píše, že se nevyznal v historii. Viz G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 20; TÝŽ, *Politia historica*, s. 49–50.

V českém překladu se jako bod třetí a pátý objevují dvě ponaučení, která tam vložil teprve Veleslavín. Zaprvé je chválen zvyk jmenovat všechny úředníky pouze na omezenou dobu.⁹³ Zadruhé je chválen nařízení ohledně senátorů, jimiž se nemohli stát nezkušení mládenci, ale pouze staří zkušení muži. Bylo jim navíc zakázáno zabývat se obchodem a zadlužovat se.⁹⁴ Přidáním těchto dvou bodů Veleslavín nejspíše kriticky mířil na současné poměry ve své vlasti. Nejvyšší zemští úředníci totiž byli do svých funkcí jmenováni na doživotí a příslušníci panského stavu, které lze chápat jako analogii římských senátorů, se vzhledem k velkým nákladům na svou reprezentaci těžce zadlužovali.⁹⁵

Ve třetí knize *Regentenbuchu* hovoří Lauterbeck o starých národech a Římanech zvláště jako o vzoru všech vojenských ctností a dnes již těžko dosažitelné disciplíny. Ve čtvrté kapitole ukazuje, že se nespolehali na lstivost, ale vlastní zdatnost, v páté kapitole zdůrazňuje, že dodržovali úmluvy ujednané s nepřáteli, v šesté kapitole hovoří o starém římském právu válečném, o vojenském výcviku, přísahách vojáků a přísné disciplíně, v sedmé kapitole líčí, jak kdysi velitelé přísně trestali provinění vojáků a nedovolovali jim plenit dobytá města.⁹⁶

Ve čtvrté knize slouží staří jako vzor ve více ohledech. Mnoho příkladů z římských a řeckých dějin je například užito v deváté kapitole, kde se hovoří o povinnosti vrchností kontrolovat nošení drahých ozdob a šatů poddanými.⁹⁷ Jedenáctá kapitola věnovaná hostinnému právu začíná příklady pohostinnosti ze *Starého zákona*, hned vzápětí je však zdůrazněna náboženská ochrana, jíž se hostům dostávalo i od pohanů.⁹⁸ Ve dvanácté kapitole Lauterbeck ukazuje, že v jídle, pití a odívání

---

⁹³ TÝŽ, *Politia historica*, s. 34: „Věděli zajisté Římané, že není bezpečno obci veliký ouřad jedné osobě vždycky ustavičně až do smrti poručiti; nebo tím způsobem i dobrý člověk mohl by své povahy změnití a zpýchaje příčinu vzíti k tyranství, v němž by ujímaje se vši moci jiné sužovati a utiskovati chtěl.“

⁹⁴ Tamtéž, s. 35: „A protož nemají býti lehkomyšní a lháři, ani žádostivi neslušného zisku. Za kteroužto příčinou Římané netoliko nechťeli míti zadlužilých senátorů (nebo kdož jest mnoho dlužen, nejednou se s pravdou chybiti musí) ale také i všelijaké obchody řemeslnické a handle kupecké jim zapověděli, protože kdož po zisku dychtí, ten se mnohého dopouští, což na vážnost opravdového senátora nesluší.“

⁹⁵ Zrušení „doživotnosti“ funkcí bylo též jedním z dlouhodobých cílů habsburských panovníků, jehož nakonec dosáhli po porážce stavovského povstání. *Obnovené zřízení zemské* z roku 1627 v článku A39 omezilo funkční období nejvyšších zemských úředníků na pět let.

⁹⁶ Rozdíl mezi disciplinovaným římským vojskem a současnými žoldnéřskými armádami shrnuje pregnantně na konci šesté kapitoly, když pohovořil o vojenských přísahách. Viz G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 130; TÝŽ, *Politia historica*, s. 387.

⁹⁷ Snahy regulovat odívání poddaných se v Německu i v Čechách 16. století skutečně objevovaly, přičemž důvody nebyly ani tak mravní, jako spíše politické. Příliš nákladně oblečený sedlák totiž nebyl na první pohled odlišitelný od šlechtice, mnohdy dokonce vypadal lépe než chudý zeman. V usneseních českých zemských sněmů bylo proto sedlákům zakazováno nosit šaty neshodující se s jejich věkem a stavem, viz Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 159.

⁹⁸ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 202; TÝŽ, *Politia historica*, s. 268.

se staří chovali mnohem střídmeji než současní lidé.⁹⁹ Ve dvacáté kapitole, kde se apeluje na vědomí sounáležitosti jedince s rodnou obcí, je mnoho příkladů z řeckých dějin o obětování se ve prospěch vlasti. Podstatnou část kapitoly přitom tvoří překlad žaloby athénské řečníka Lykúrga proti Leókratovi, který v čase válečného nebezpečí opustil i se svým majetkem Athény a žil si v bezpečí jinde, dokud se poměry neuklidnily.¹⁰⁰

Staří jsou vyzdvihováni jako vzor i v páté knize věnované soudnictví. Pátá kapitola začíná výslovnou chválou starých pohanů, kteří pilně usilovali o to, aby jejich soudy byly co nejlépe zařízeny. Na doklad svého tvrzení Lauterbeck uvádí překlad přísahy athénských soudců z Démosthenovy řeči *Proti Tímokratovi* (Dem. In Timocr. 149–151).¹⁰¹ Následně chválí jednotlivé body přísahy a zdůrazňuje, že rozhodování o závažných věcech Athéňané nikdy nesvěřovali jedinému soudci, s čímž ostře kontrastuje současný nerozumný stav, kdy jediný soudce ustavený nad městem či krajem rozhoduje zcela sám o životě a smrti.¹⁰²

Exempla vzatá z antických dějin pochopitelně neslouží vždy jako vzor k následování. Lauterbeck nebyl žádným nekritickým obdivovatelem antiky. Celkově idealizovaný obraz starých pohanů, který předkládá, je dán pedagogickou potřebou nastavit zrcadlo svým současníkům. Jako zbožný luterán považoval pohanskou moudrost za užitečnou pouze pro vnější věci, tedy pro zajištění spravedlnosti a života v míru. Pro spásu duše ji však považoval za bezcennou.¹⁰³

3.4. Nejlepší forma vlády a původ královské moci

Otázka po nejlepší formě vlády je probrána hned v první kapitole první knihy. Po obecném konstatování, že se v dějinách vyskytly různé formy vlády

---

⁹⁹ K této kapitole připojil Veleslavín zmíněný překlad Catonovy řeči na obhajobu Oppiova zákona, který Římanům zakazoval nosit přílišné množství ozdob, nádherné šaty a jezdit na vozech. Viz G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 594–598.

¹⁰⁰ Lauterbeck v této souvislosti vznáší řečnickou otázku, jak by asi vypadala již tak těžká žaloba, kdyby Leókratés svou vlast vyloženě zradil. Do protikladu ke starořeckému vědomí sounáležitosti s rodnou obcí klade poměry v Německu, kde se lidé nechávají verbovat do cizích vojsk a proti své vlasti válčí, viz G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 245; TÝŽ, *Politia historica*, s. 653.

¹⁰¹ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 257–258; TÝŽ, *Politia historica*, s. 685–686. Veleslavín na závěr kapitoly přidal i latinský text přísahy. Na s. 688–699 pak připojil latinský a český text přísahy úředníků z *Justiniánova kodexu*.

¹⁰² Lauterbeck příznačně opomíjí, že vychvalované porotní soudy existovaly v Athénách pouze za dob demokracie. Jelikož demokracii považuje za nejhorší formu vlády, přísahu athénských soudců musí překládat poněkud volněji. Především nemůže doslova přeložit větu, v níž se soudci zavazují, že zabrání pokusům o zrušení demokracie a nastolení oligarchie (Lauterbeckem preferované) či tyranidy.

¹⁰³ I v tomto ohledu byl stoupencem Philippa Melancthona a musel svou pozici obhajovat proti fanatickým gnesioluteránům, pro něž bylo zaobírání se pohanskými autory věcí nebezpečnou a pro duši škodlivou, viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 68–80.

a různě se měnily, následuje charakteristika aristokracie, demokracie a monarchie. Jako zvrácená forma podobná monarchii je pak uvedena tyranida.¹⁰⁴

Aristokracie se podle Lauterbecka nachází tam, kde je správa města či země v rukou lidí nejlepších, kterých bývá vždy nemnoho. Demokracii definuje jako vládu všech stavů, kdy vyšší stavy mají stejnou moc jako nižší a jedni bez druhých nemohou nic rozhodnout. Takováto forma vlády byla dle Lauterbecka v Římě, kde rada a rytíři přibrali k vládě lid.¹⁰⁵ Dále polemizuje s nejmenovanými lidmi, kteří za pravou demokracii považují stav, kdy má veškerou vládu v rukou „vzteklá, nerozumná a nemoudrá obecní chasa aneb zběh.“¹⁰⁶ Za takovéto situace, jak upozorňuje, však nemůže existovat žádná skutečná svoboda a jakákoliv správa se stává nemožnou. Svoboda je jen tam, kde jsou si stavy rovny a všichni mají stejný přístup k právu a spravedlnosti.¹⁰⁷ Jako další příklad demokracie je uvedena Sparta, kde se na správě podílely všechny stavy. K jednomu králi připojili nepočetnou radu, s ohledem na obecný lid pak přidali efory, kteří měli právo rozkazovat dokonce i králi.¹⁰⁸

Jako příklad monarchie, vlády jediné osoby nad královstvím, zemí či městem, je uvedena současná Říše římská národa německého. V jejím čele totiž stojí jeden císař, kterému podléhají ostatní údy říše: kurfiřti, knížata, hrabata, preláti a města. Rozdíl mezi monarchií a tyranidou, která se jako monarchie pouze tváří,¹⁰⁹ spočívá v tom, že monarchové se řídí právy a spravedlností, zatímco tyraní jednájí násilně a na žádná práva ani spravedlnost neberou ohledy.

Lauterbeck neprobírá klady a zápory tří možných forem vlády vlastními slovy. Na místo toho zařadil překlad slavné pasáže z Hérodotovych *Dějín*, v níž perští aristokraté Otanés, Megabyzos a Dáreios hovoří o budoucnosti Perské říše, jelikož právě svrhli falešného krále z řad mágů a nastalo bezvládí (Hdt. III, 80–

¹⁰⁴ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 1–1'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 1–2. Pro vládní formu užívá Lauterbeck termín „Regiment“. V českém překladu se objevují termíny různé, především „spůsob správy“. Úvodní větu o proměnách ústav doplňuje Veleslavín slovy o tom, že ke změnám docházelo z vůle národů: „(...) pokudž se kterého času kteří národové o spůsob aneb formu správy a regimentu obecného snesli, ji sobě oblíbili a do ní se vpraviti mohli.“

¹⁰⁵ Veleslavín Lauterbeckovu formulaci doplňuje latinskými termíny a přizpůsobuje ji českému prostředí, jelikož nehovoří o radě, ale o pánech: „Taková někdy před časy správa byla v Římě, když Populus, to jest obec, vedle panův aneb šlechticův a rytířstva (kterž Patricii slouli a Equites) zároveň věci obecní spravovala a řídila.“

¹⁰⁶ Veleslavínově formulaci odpovídá v originálu méně jadrný „tolle und unsinnige Pösel.“

¹⁰⁷ Veleslavín se v této věci rozepisuje poněkud šířeji, především připojuje slova o „obecním jednání“ a „svobodné příměluvě“. Pravá demokracie je podle něho tam, „kdež vedlé předních a vyšších stavův také obec aneb lidé stavu nižšího k řízení věci obecních povolání bývají a při obecném jednání svůj hlas a svobodnou příměluvu mají. A tak tomu chtějí, kdež se takový řád a spůsob zachovává, to jest, když všickni stavové zároveň sobě pomáhají, kdež právo a spravedlnost uděluje tak mnoho jednomu jako druhému a kdež jeden před druhým napřed nic nemá, že se tu a v těch místech pravá svoboda nachází a žádnému se neprávě státi nemůže.“

¹⁰⁸ Veleslavín přidává, že rada byla vybírána z „měšťanů“ a že eforové mohli krále i soudit.

¹⁰⁹ „K takové monarchii čtvrtý spůsob správy, totiž tyranství, velmi rádo by se přirovnalo a k němu jako myši lejno mezi pepř přimísilo.“

82).¹¹⁰ První navrhuje zavést demokracii, druhý aristokracii, která je však na tomto místě nazývána oligarchií, třetí obhajuje zachování monarchie. Vzhledem k tomu, že zvítězí poslední návrh, vyznění exempla je jasně promonarchické.

Lauterbeck píše, že se učenci neshodují, zda je lepší monarchie nebo aristokracie, za nejhorší že však všichni považují demokracii. Nelichotivá charakteristika demokracie, již následně podává, se dosti ostře liší od té, již uvedl na začátku. Nyní je pro něho nerozumnou vládou obecného lidu, již je třeba zavrhnout stejně jako tyranidu. O Aristotelovi říká, že byl obhájcem aristokracie, on sám se však přiklání k monarchii. Na obhajobu svého postoje pak cituje vybrané pasáže z básníků a historiků, načež dodává, že aristokracie je vhodná pouze pro správu měst, nikoli zemí.

Lauterbeckův přehled ústavních forem je zjednodušující a nekonzistentní, už jen proto, že uvádí dvě zcela odlišné definice demokracie, z nichž první je ve skutečnosti definicí aristotelské *políteie*, kombinace demokracie a oligarchie.¹¹¹ Jelikož Lauterbeck chtěl dokázat přednost monarchie, otázku nastínil tím nejjednodušším způsobem. Pokud by mu šlo o skutečně důkladné promyšlení celého problému, neuváděl by překlad z Hérodota, který hovoří pouze o třech možných formách, ale spolu s jinými antickými autory, jejichž díla nepochybně znal, především s Aristotelem a Polybiem, by hovořil o šesti základních formách, neboli o třech párech dobrých a zvrácených forem, které se navíc mohou kombinovat a vytvářet ústavy smíšené.

Zvrácenou formu uvádí Lauterbeck pouze u monarchie, což má zřejmý důvod. Rozlišovat aristokracii od oligarchie a demokracii od ochlokracie totiž předpokládá, že aristokracie a demokracie jsou stejně dobré jako monarchie, zatímco jejich opaky jsou stejně špatné.¹¹² Vzhledem k poznatku, že i dobré ústavy časem degenerují ve špatné, bývaly jako záruka stability upřednostňovány formy smíšené.¹¹³ Jako vzorové státy se smíšenou ústavou, které díky stabilitě přežily staletí, byly Polybiem a na něho navazujícími autory antickými i renesančními uváděny Sparta a Řím, státy, které se u Lauterbecka poněkud nepochopitelně objevují jako příklady demokracie. Římská říše národa německého, již Lauterbeck uvádí jako jediný příklad monarchie, rovněž nepředstavovala čistou formu. Císař bez souhlasu kurfiřtů a říšského sněmu totiž mnoho nezmoohl, takže i uspořádání této říše bylo uváděno jako příklad smíšené vlády.¹¹⁴

¹¹⁰ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 1'–2'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 3–5.

¹¹¹ Tvrzení, že Aristotelés byl stoupencem aristokracie, je proto rovněž zavádějící.

¹¹² O ochlokracii jako zvrhlé formě demokracie hovoří Polybios ve čtvrté kapitole šesté knihy *Dějin*. Podle Aristotelova rozčlenění ústavních forem ze sedmé kapitoly třetí knihy *Politiky* je řádnou formou *políteiá*, zvrhlou formu naopak představuje demokracie. I když v nazývání konkrétních forem se jednotliví antičtí autoři lišili, základní myšlenka zůstávala stejná.

¹¹³ Viz Kurt von FRITZ, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity. A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, New York 1954. Úvahy o ideální ústavě smíšené ze všech tří dobrých ústav se objevují později též u Komenského, viz Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Antická a renesanční idea smíšené ústavy u J. A. Komenského*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university (Řada E) 12, 1967, s. 195–210.

¹¹⁴ Totéž částečně platí i pro stavovskou monarchii, již bylo Království české.

Pro Lauterbeckovo chápání monarchie je podstatné, že tento pojem neoznačoval pouze jednu z vládních forem, ale měl též obecnější význam „říše“. Teologicko-dějinný koncept čtyř Bohem ustavených světových monarchií, který je shrnut ve druhé kapitole první knihy, propůjčoval pojmu monarchie sakrální nádech a na otázku po nejlepší formě vlády již předem dával odpověď.

K otázkám spojeným s monarchií se Lauterbeck vrací v patnácté kapitole první knihy, na jejímž počátku hovoří o starobylosti královského úřadu. Říká, že vznikl brzy po potopě, jeho prvním reprezentantem byl babylonský Nimrod, po něm následovali mnozí další a tento stav trvá dodnes, kdy má král velikou moc, jak může každý vidět.¹¹⁵ Veleslavín se zde od německého originálu odchýlil a na místo překladu úvodní Lauterbeckovy věty předestřel velmi obsáhle svůj vlastní pohled na věc. S odvoláním na desátou kapitolu První knihy Mojžíšovy odmítá spojovat vznik královského úřadu s Nimrodem, který byl spíše tyranem než králem, načež s odvoláním na Hérodota a Cicerona ukazuje, že původně byli králové voleni z lidí, kteří něčím vynikli. Královská moc tak podle něho rostla postupně a vyvinula se z malých počátků, totiž z moci, jíž disponuje otec při správě domácnosti.¹¹⁶

Výklad o historickém vzniku královské moci z moci otcovské upomínají na Aristotelovy úvahy z třetí knihy *Politiky*, jimiž se Veleslavín nejspíše inspiroval. Argumenty proti Nimrodovi se zase shodují s argumenty francouzského právníka a politického myslitele Jeana Bodina (1530–1596), který radikálnímu vyvrácení učení o čtyřech světových monarchiích věnoval celou sedmou kapitolu svého spisu *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* z roku 1566.¹¹⁷ Prohlásit Nimroda za tyрана totiž znamená zpochybnit koncepci čtyř světových monarchií v jejím základu, jelikož Nimrodem měla začínat první z nich. Veleslavín ovšem koncepci samotnou výslovně nevyvrací a při překladu druhé kapitoly jí zůstává věrný. Důstojnost královského úřadu rovněž nezpochybňuje, přistupuje však k němu jako k historickému fenoménu.

S úvahou o počátcích královské moci souvisí kratičká osmnáctá kapitola o přijímání korutanského knížete, již Veleslavín připojil na závěr první knihy. Pokud by důvodem pro zařazení této vsuvky byly pouze podivné detaily doprovázející korutanský obřad, Veleslavín by ji nevyčlenil jako samostatnou kapitolu, ale zařadil by ji do sedmnácté kapitoly před popis korunovace Karla V., kde o různých podivných zvyklostech psal již Lauterbeck.¹¹⁸ Hlavní zvláštnost korutanského ob-

¹¹⁵ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 20.

¹¹⁶ TÝŽ, *Politia historica*, s. 51–55. Veleslavínův výklad o Nimrodovi a prvních králech obsahuje též myšlenku z hippokratovského spisu *O vzduchu, vodách a místech*, že obyvatelé Asie mají od přirozenosti otrokou povahu, takže tyranii snášejí snáze než Evropané. Veleslavín na tento spis sice výslovně neodkazuje, v předmluvě ke čtvrté knize na s. 490 však cituje Hippokratova slova o lidech trpících zimnicí, je tedy zřejmé, že spisy dochované pod Hippokratovým jménem dobře znal.

¹¹⁷ Jean BODIN, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, Paris 1566, s. 354.

¹¹⁸ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 36'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 79. V německém originálu tvoří seznam podivností konec patnácté kapitoly. Píše se zde například o tom, že Indové volili králem člověka nejkrásnějšího, Libyjci nejrychlejšího, Gordiové nejlustšího a podobně.

řadu spočívala v tom, že kníže oblečený v selských šatech přijímal úřad od sedláka stojícího na kameni. Ačkoliv se na konci kapitoly uvádí, že právo předávat knížatům vládu dostali korutanští sedláci odměnou za to, že jako první v zemi přijali křesťanství, celý obřad lze chápat spíše jako relikv z dob, kdy královská moc byla ještě slabá a zjevně odvozovaná z vůle lidu. Vzhledem k tomu, že se v předchozích kapitolách obšírně popisovaly velkolepé korunovační obřady, které současným králům dodávají na lesku a důstojnosti, závěrečná osmnáctá kapitola působí jako promyšlený antiklimax. Veleslavín touto prostou juxtapozicí nenásilně připomíná, z jak malých počátků současná královská moc vzešla a vůči komu především by se měl král cítit zodpovědný.

3.5. Podřízenost panovníka právu a obraz tyrana

Když Lauterbeck na počátku patnácté kapitoly velebí monarchii jako nejlepší a Bohem preferovanou formu vlády, ihned dodává, že panovník se musí řídit právem a zákony. Svou argumentaci opírá především o dvě místa ze *Starého zákona*, v nichž Bůh stanovil židovským králům meze jejich moci (Dt 17, 14–20; Joz 1, 2–9). Důležité místo z *První knihy Samuelovy* (1 S 8, 11–18) naproti tomu zmiňuje jen krátce, jak již bylo řečeno v souvislosti Veleslavínovou znalostí hebrejštiny a rabínské literatury.

Problematice mezi panovnické moci se dále věnuje devátá kapitole druhé knihy, jež začíná interpretací pro celý spor klíčové sentence římského právníka Ulpiana: „*Princeps autem ipse legibus solutus est.*“ Obhájci neomezené moci chápou tato slova doslovně tak, že císař či kníže není ve svém jednání vázán žádnými zákony, což Lauterbeck odmítá, jelikož kníže nerespektující žádná práva je pouhým tyranem. Ulpianův výrok podle něho znamená, že poddaní nemají právo dávat zákony své vrchnosti, na čem se však panovník se svými poddanými dohodne, tím se musí řídit.¹¹⁹

Vzhledem k tomu, že nauka o státu Lauterbeckovi splývá s učením o knížecích ctnostech, nenapadá ho uvažovat o ústavních pojistkách zabráňujících tomu, aby se kníže začal chovat jako tyran. Právo soudit krále a knížata má totiž podle něho pouze Bůh. Jedinou zárukou dobré vlády tak zůstává dobrá knížecí výchova a ochota naslouchat radám. Ve třetí kapitole druhé knihy proto Lauterbeck zdůrazňuje, že se kníže nemá rozhodovat sám, natožpak rychle a neuváženě, jak se velmi často děje, ale má se obklopit moudrými a v právech vzdělanými rádci, jejichž rady je vždy třeba bedlivě vyslechnout a v klidu uvážit.¹²⁰

¹¹⁹ Na potvrzení tohoto výkladu cituje Ulpianova slova o tom, že zákony, které císař sám vydává, je povinen dodržovat, a také prohlášení císaře Theodosia, v němž se rovněž hovoří o podřízenosti císaře právům. Viz G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol 69–69'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 186–187.

¹²⁰ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 47–47'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 131–133. Jako příklad uvádí císaře Antonina Pia, který nikdy o ničem nerozhodl, dokud se neporadil. Veleslavín přidává příklady

Jako dokonalý protiklad moudrého, radám naslouchajícího, o spravedlnost a blaho poddaných usilujícího vládce maluje Lauterbeck obraz tyрана. Tyranskou vládu průběžně kritizuje na mnoha místech, jako samostatnému problému jí věnuje dvanáctou kapitolu druhé knihy, přičemž začíná historizujícím výkladem slova tyran. Jak dokládá citacemi z řeckých autorů, původně znamenalo toto slovo totéž co král. Jelikož však vládci svou moc často zneužívali, slovo brzy získalo hanlivý význam.¹²¹ Ve snaze důrazně varovat všechny k tyranství náchylné vládce pak Lauterbeck uvádí dlouhou řadu exempel, z nichž plyne, že každého tyрана nakonec potrestá Bůh. Vrchol vášnivé kritiky svévolných vládců představuje závěrečná pasáž kapitoly, kde se dokazuje, že tyran je horší než čert.¹²²

Dichotomie král/tyran byla důležitá i pro Veleslavína. Kapitola o tyranech je totiž v jeho překladu rozšířena třístránkovou vsuvkou, jež se nachází mezi úvodním vysvětlením významu slova tyran a prvním odstrašujícím exemplum o tyranské vládě perského krále Kambýsa.¹²³ V této vsuvce hovoří Veleslavín v první osobě, z čehož je zřejmé, že se rozhodl vyjádřit své vlastní názory. Nejprve se vrací k představě dobrého krále z první knihy, přičemž odvážně poznamenává, že žádný skutečně dobrý král se v tomto světě nenachází. Součástí ideálu spravedlivého krále, který následně líčí, je přitom jeden rys, který bychom u Lauterbecka marně hledali, totiž ochota obětovat pro dobro svých poddaných v případě potřeby i svůj vlastní život. Za vzor Veleslavín dává athénskému krále Kodra, římského consula Decia a nakonec i Mojžíše, který prosil Boha, aby raději z *Knih života* vymazal jeho jméno, než aby dopustil záhubu jeho lidu. Představa, že povinností vládce je pečovat o obecné dobré, nikoli o svůj vlastní prospěch, je tak Veleslavínem dotazena až do svého nejzazšího důsledku.

Po nastínění obrazu ideálního panovníka následuje seznam jedenadvaceti rozdílů mezi povahou krále a tyрана.¹²⁴ Tento seznam je částečně sumarizací představ vyjádřených na jiných místech *Regentenbuchu*, částečně vyjadřuje Veleslavínovy vlastní myšlenky.¹²⁵ V některých detailech se dokonce s pojetím vlastního *Regentenbuchu* rozchází. Když v bodu osmnáct přisuzuje tyranům vysílání špehů, kteří sledují shromáždění poddaných ve městech, užívání špehů líčí jako tyranskou

---

dalších císařů: Augusta, Alexandra Severa a Karla IV. O tom, že se knížata mají radit s větším množstvím lidí, především ve válečných záležitostech, pojednává dále celá třináctá kapitola třetí knihy.

¹²¹ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 79; TÝŽ, *Politia historica*, s. 213–214.

¹²² TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 83'–84; TÝŽ, *Politia historica*, s. 233.

¹²³ TÝŽ, *Politia historica*, s. 215–217. Ač se nejedná o žádný marginální doplněk, Truhlář tuto vsuvku opomenul a v seznamu Veleslavínových přídavek ji neuvádí.

¹²⁴ Tamtéž, s. 216–217.

¹²⁵ Veleslavín zde též prozrazuje svou znalost Aristotelovy *Politiky*. Zmiňuje například Aristotelovo rozlišení dvou typů tyranství, liščího a lvového, bezprostředně za seznamem rozdílů pak čtenáře odkazuje na druhou knihu Aristotelovy *Politiky*, kde se lze více dočíst o povaze tyranů. Odkaz na druhou knihu je ovšem zavádějící, jelikož ve druhé knize Aristotelés kritizuje Platónovu představu ideální ústavy, zatímco o způsobech, jimiž se tyranové udržují u moci, píše až v jedenácté kapitole páté knihy. Jde zřejmě o tiskařskou chybu, jelikož čísla byla psána římskými číslicemi.

a odsouzeníhodnou praktiku. To je ovšem v rozporu s tvrzením z konce sedmnácté kapitoly druhé knihy věnované kritice pomlouvačů, kde Lauterbeck od pomlouvačů a udavačů odlišuje tajné zvědy. Jejich využití ke sledování poddaných totiž prohlašuje za oprávněné nejen v dobách nepokojů, ale v zásadě kdykoliv za účelem udržení pořádku.¹²⁶

3.6. Právo poddaných na odpor

S problémem tyranské vlády souvisí logicky otázka, co mají dělat poddaní, pokud jim vládne tyran. Kapitola o tyranech tuto otázku neřeší. V exemplech, která zde Lauterbeck uvádí, přichází na tyrany jejich zasloužený trest zvenčí. Odpověď na otázku se tak nachází až v jednadvacáté kapitole čtvrté knihy, kde je řeč o povinnosti poddaných poslouchat vrchnost a o mezích této poslušnosti.¹²⁷

Lauterbeck nejprve zdůrazňuje potřebu poslušnosti a řádu, načež hovoří o analogii mezi státem a lidským tělem, kde jednotlivé orgány plní své povinnosti, neukládají žádné úkoly ostatním, ale všechny se řídí hlavou. S odvoláním na Pavlovu epistolu Římanům pak prohlašuje, že veškerá vrchnost pochází od Boha a poddaní jsou povinni ji poslouchat (Ř 13, 1–7). Pokud se příkazy přicházející od jednotlivých úředníků rozcházejí, je vždy třeba poslouchat vyšší vrchnost. Jelikož nejvyšší vrchností je Bůh, více než kteréhokoliv člověka je třeba poslouchat právě jeho. Pokud tedy vrchnost přikazuje něco, co se přiči Božímu zákonu, poddaný ji poslouchat nemá. Odporovat bezbožné vrchnosti se zbraní v ruce však Lauterbeck zakazuje. Jako odpověď na to, co mají poddaní v této situaci dělat, cituje Kristova slova, v nichž se utiskovaným radí, ať odejdou do jiného města (Mt 10, 23).¹²⁸

Pokud odejít nemohou, mají podle Lauterbecka raději s trpělivostí snášet příkoří, než aby se dopustili něčeho bezbožného. Jako vzor správného jednání vůči tyranské a bezbožné vrchnosti je uveden svatý Mořic, římský vojevůdce a křesťan, jemuž pohanský císař Juliánus jednoho dne přikázal, aby vytáhl do boje proti křesťanům. Jelikož takovýto příkaz nemohl Mořic uposlechnout, předstoupil před císaře s tím, že křesťany nemusí hledat nikde daleko, a spolu s ostatními se nechal bez odporu zabít.¹²⁹ Lauterbeckovo řešení je typicky luteránské.

Poddanské vzpoury, jimž je věnována osmnáctá kapitola téže knihy, nejsou s problémem tyranské vlády nijak propojeny. Všechny vzpoury, jak je Lauterbeck líčí, jsou motivovány jen nerozumnou touhou poddaných vládnout a bezdůvodnou nenávistí k vrchnosti. Ačkoli ve čtrnácté kapitole druhé knihy ostře kritizoval pány, kteří poddaným ukládají stále nové dávky a snaží se z nich vysát, co se dá, o tom,

¹²⁶ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 99'–100; TÝŽ, *Politia historica*, s. 270.

¹²⁷ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 245'–248; TÝŽ, *Politia historica*, s. 654–660.

¹²⁸ Slova o ochodu měla v Německu této doby velmi konkrétní význam. Podle augsburského náboženského míru z roku 1555 se poddaní, kteří vyznávali jiné náboženství než jejich vrchnost, mohli vykoupit a odstěhovat jinam.

¹²⁹ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 247'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 659–660.

že by vzpoury poddaných mohly být motivovány odporem proti novým, svévolně vymyšleným povinnostem, Lauterbeck zarytě mlčí. Příznačná je zmínka o německé selské válce, která byla pro luteránské nekompromisní stanovisko v otázce práva poddaných na odpor zcela klíčovou traumatickou zkušeností. Vystoupení sedláků je podáno jako zcela bezdůvodné plenění zámků a klášterů. Kruté zmasakrování vzbouřenců je obhajováno jako zasloužený trest.¹³⁰ Skutečnost, že němečtí sedláci vystoupili v polovině dvacátých let s konkrétními požadavky, o nichž chtěli jednat, je zcela zamlčena a vytěsněna. Jelikož úvahy o tyranech a vzpourách nijak nepropojuje, Lauterbeckova kritika tyranů postrádá náležitě ostří. Celá tato kritika je tak pouhou myšlenkovou figurou bez politické relevance.¹³¹

Je ovšem pravda, že schvalovat násilné odstranění tyрана nebylo v 16. století příliš obvyklé. Monarchomachická literatura obhajující právo lidu – jímž se myslela šlechta – na svržení tyranského panovníka začala vznikat až ve druhé polovině sedmdesátých let a vzešla z prostředí francouzských hugenotů, pronásledovaných královskou mocí. Touto literaturou byli později ovlivněni vůdci české a moravské stavovské opozice, kteří se v prvních dvou desetiletích 17. století rozhodli hájit svá práva a svobodu náboženství se zbraní v ruce.¹³² V době, kdy Veleslavín vydával překlad Lauterbecka, však byly poměry v Čechách poměrně klidné a pokusy o násilnou rekatolizaci pouze latentní. Když Veleslavín v úvodní dedikaci říká, že všechny spisy o politice nejsou tak vhodné jako *Regentenbuch*, jelikož některé z nich nabádají k tyranství, zatímco jiné pod záminkou obecné svobody podněcují poddané ke vzpouře proti vrchnosti, lze to chápat jako kritickou narážku na literaturu monarchomachů, o jejíž existenci musel mít Veleslavín jisté ponětí.¹³³ Slovy o obecné svobodě však mohl narážet i na myšlenky Thomase Müntzera (cca 1488–1525) a jiných představitelů radikálního křídla reformace, kteří obhajovali právo poddaných povstat proti vrchnosti se zbraní v ruce.¹³⁴

Ačkoliv *Regentenbuch* násilné vzpoury zavrhuje, ve dvanácté kapitole druhé knihy pojednávající o tyranech se nachází jedno exemplum, které svým vyzněním příliš neladí s proklamovanou povinností poddaných snášet všechna příkoří a po vzoru svatého Mořice se případně nechat i zabít. Jedná se o líčení vzniku Švýcarského spříseženstva, které Veleslavín oproti předloze podstatně rozšířil. Lauterbeck konstatuje, že krutá tyranie přiměla Švýcary k tomu, aby se vlastní rukou osvobodili, načež vypráví příběh o tyranském fojtovi Grieslerovi v městě Uri, s nímž se

¹³⁰ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 222–222'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 626.

¹³¹ M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 176–177.

¹³² K této literatuře a její recepci v Čechách viz Jiří HRUBEŠ, *Z dějin protestantského politického myšlení a jeho ohlasu v Čechách*, Strahovská knihovna 5–6, 1970–1971, s. 237–251; Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 88–97.

¹³³ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, fol. A5'. Prvním typem nevhodných politických spisů, na který Veleslavín naráží, je nepochybně Machiavelliho *Vladař* z roku 1513.

¹³⁴ K revolučním proudům v rámci německé reformace viz Richard van DÜLMEN, *Reformation als Revolution. Soziale Bewegung und religiöser Radikalismus in der deutschen Reformation*, Frankfurt am Main 1987. K Müntzerovi viz Eduard MAUR, *Tomáš Müntzer*, Praha 1993.

dostal do konfliktu měšťan Villém Tell. Lauterbek líčí, jak byl Tell nucen sestřelit jablko z hlavy svého vlastního syna, dále popisuje Tellovo uvěznění, útěk z lodí na rozbouraném jezeře a zastřelení Grieslera. Na závěr krátce dodává, že Tellovo pohanění přimělo ostatní, aby se spojili a zbořili pevnosti, které dal správce postavit.¹³⁵

Na místo této dobrodružné historiky podává Veleslavín podrobnou analýzu příčin a průběhu celého povstání, přičemž paralelně líčí události ve třech městech, Uri, Schwytz a Unterwald, jejichž zástupci se roku 1307 vzájemnými přísahami zavázali ke společnému odstranění tyranské správy a zboření pevností. Nehovoří proto pouze o Grieslerovi, ale i o druhém správci Landspergerovi. Počinání správců nepodává jako výraz osobní svévole, ale zdůrazňuje, že jednali na příkaz císaře Albrechta Habsburského, který chtěl Švýcarsko připojit ke svému rakouskému dědictví. Jelikož se Švýcaři nechťeli nechat přemluvit po dobrém a argumentovali starými privilegii, která odcizení od říše znemožňovala, odmítl tato privilegia potvrdit a rozhodl se přimět je k poslušnosti po zlém. Celý příběh tak nekončí zastřelením Grieslera, vyhnáním druhého správce a zbořením pevností, které nechali postavit, ale smrtí samotného císaře Albrechta, který byl hlavní příčinou tyranské správy. Když se chtěl Švýcarům pomstít a chystal novou válečnou výpravu, Bůh s ohledem na jeho tyranství dopustil, že byl zavražděn vlastním synovcem Janem, jemuž odmítal vydat otcovský majetek.¹³⁶

Exemplum o střetnutí Viléma Tella s fojtem Grieslerem zařadil Lauterbeck do svého díla proto, aby varoval potenciální tyrany, ne proto, aby obhajoval vzpoury proti tyranům. Proto ho také zařadil do kapitoly o tyranech a ne do kapitoly o vzpouřích. Veleslavín exemplum nejen rozšířil, ale svým zaměřením na příčiny a průběh vzpoury mu dal zcela odlišný význam. Úspěšné povstání líčí se zjevnými sympatiemi k povstalcům, jimiž se pod vnějším tlakem stali pokojní a mírumilovní měšťané. Zdůrazňuje, že jednali uvážlivě, služebníky tyranských správců nechali v klidu odejít a nedopouštěli se žádného zbytečného násilí. Jediným jejich cílem totiž bylo zachování staré svobody, kterou správci svévolným způsobem pošlapávali. O zavraždění původce tyranské správy císaře Albrechta je navíc jasně řečeno, že šlo o Boží trest, čímž se vzpoura dostává vyššího potvrzení. Hájení starých svobod se zbraní v ruce a odstranění tyranských správců je tak ve Veleslavínově exemplu podáno jako jednoznačně oprávněné počinání. Exemplum navíc působí i jako podrobný návod k úspěšné vzpourě.

3.7. Zrcadlo nastavené neduhům doby

Mravokárci všech dob mají tendenci přehánět a líčí svou současnost ve srovnání s minulostí v co nejčernějších barvách. Probírat vše, co Lauterbeck na své do-

¹³⁵ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 81'–82'.

¹³⁶ TÝŽ, *Politia historica*, s. 223–230.

bě kritizuje, by proto nebylo účelné, jelikož mnoho z těchto nešvarů, jako smilstvo či opilství, patří k tématům věčným. Zde se krátce zaměřím na několik jevů, které se mi zdají být pro svou dobu příznačné. Jelikož Lauterbeckova kritika mířila na poměry v Německu, je zřejmé, že jednotlivé jevy nemusely představovat stejně palčivý problém i v Čechách.

Jedním z takových problémů byla nedostatečná právní ochrana poddaných před svévolí vrchnosti, jež se mohla projevit sexuálním zneužíváním selských dívek jejich pány. Na tento jev naráží Lauterbeck v patnácté kapitole druhé knihy, kde shromáždil příklady vládců neváhajících přísně trestat závažná provinění. Vypráví zde mimo jiné příběh o tom, jak vévoda Karel Burgundský potrestal smrtí mladého hraběte, který si dovolil znásilnit selskou dívku, na niž náhodou narazil při lovu. Lauterbeck se následně pouští do ostré kritiky své vlastní doby, v níž by takto přísný trest hned každý odsoudil jako nepřiměřený, jelikož podobné delikty se staly téměř zvykem, nikdo je nepovažuje za hanbu ani netrestá, a kdyby si otec zneuctěné dívky stěžoval na vyšších místech jako sedlák v uvedeném příběhu, vystavoval by se nebezpečí, že bude sám nějak postižen.¹³⁷

Osmou kapitolu páté knihy věnuje Lauterbeck varování před příliš častým užíváním mučidel při výslechu obviněných. Jelikož na stejné téma napsal nedlouho před smrtí samostatný traktát,¹³⁸ je zřejmé, že nadužívání mučidel, které mělo za následek vynucování nepravdivých výpovědí a odsuzování zcela nevinných lidí k smrti, považoval za závažný problém. Spis vyšel tiskem poprvé roku 1579 jako jedna z příloh *Regentenbuchu*. Vedle Músóniova naučení byl *Traktát o tázání útrpném* rovněž jedinou přílohou, již do své adaptace převzal Veleslavín, což znamená, že i on považoval mučení za problematickou záležitost. Koldínova městská práva z roku 1579 sice stanovovala určitá pravidla pro použití mučidel, jejich nadužívání však nijak nezabránila. O skutečné snaze kontrolovat a omezovat právo útrpné lze v Čechách hovořit teprve od 18. století.¹³⁹

Za stinnou stránku *Regentenbuchu* považoval Josef Truhlář pověřivost. Nejvíce mu přitom vadilo, že Lauterbeck nikde nekritizuje soudobé procesy s čarodějnicemi.¹⁴⁰ Vzhledem k tomu, že obviněné ženy se ke svému čarodějnictví přiznávaly především na mučidlech, bez jejichž nasazení by se mnohé procesy vůbec nekonaly, při své kritice mučidel se o tomto problému Lauterbeck bezpochyby zmínit mohl. Vzhledem k jeho víře v působení ďábla ve světě je však docela pochopitelné, že se nestal odpůrcem upalování čarodějnic jako takového. Kritizovat jež za to je proto poněkud ahistorické. Nelze navíc vyloučit, že svou radikální kritikou práva útrpného skrytě mířil i na tyto procesy.

O čem Lauterbeck nemlčí a co na své době horlivě kritizuje, i když ví, že se mu ostatní budou smát, je lichva. Tomuto problému věnoval celou třináctou kapi-

¹³⁷ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 91'; TÝŽ, *Politia historica*, s. 253.

¹³⁸ Viz M. PHILIPP, *Das „Regentenbuch“ des Mansfelder Kanzlers Georg Lauterbeck*, s. 90–91.

¹³⁹ K problematice útrpného práva v Čechách viz Jiří KLABOUC, *Staré české soudnictví (jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967, s. 332–351.

¹⁴⁰ J. TRUHLÁŘ, *Politia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*, s. 359.

tolu čtvrté knihy. Čtrnáctá kapitola pojednávající obecně o penězích se lichvy rovněž částečně týká, jelikož se zde v úvodním vysvětlení původu peněz dokazuje, že vznikly za účelem výměny zboží, nikoli proto, aby plodily další peníze. V úvodních pěti stranách třinácté kapitoly Lauterbeck dokazuje, že lichvu zakazuje *Starý* i *Nový zákon*, církevní i císařské právo a že i staří pohané lichvu odsuzovali. Pro odstrašení pak přidává několik exempel o bídném osudu zadlužených lidí a rukojmích, kteří se neprozřetelně zavázali ručit za dluhy jiných. Za lichvu a tedy i těžký hřích považuje Lauterbeck jakékoli půjčování peněz za účelem zisku.¹⁴¹

Tato obhajoba středověké církevní doktríny přitom zaznívá v době, kdy pozitivní zákonodárství již dávno tolerovalo půjčování peněz na úrok a za lichvu, jež byla tvrdě trestána, považovalo pouze půjčování na vyšší než povolený úrok, který obvykle tvořil pět či šest procent.¹⁴² Zároveň je však pravda, že k akceptování této skutečnosti v teologických a právních spisech ještě nedošlo. K radikálnímu odmítnutí celé středověké doktríny se v tuto dobu odhodlal málokdo, z teologů především Jean Calvin (1509–1564).¹⁴³ Jeho předchůdce, štrasburský reformátor Martin Bucer (1491–1551), jež jako obhájce lichvy kritizuje Lauterbeck, rovněž nepovažoval půjčování na úrok za hřích, pokud to pro dlužníka nepředstavovalo žádnou zátěž. Odvolával se přitom na nařízení o úrocích podle císařského práva.¹⁴⁴ Luther však zůstal v otázce lichvy věrný středověké doktríně a Lauterbeck se ho dovolává jako autority, když kritizuje faráře, kteří ze strachu před pomstou ve svých kázáních proti lichvě neútočí a lichvářům neodmítají udílet svátosti.

Útok na lichvu Veleslavín obohatil několika přídávky. Přidal latinské citáty z Aristotela a Cicerona, v nichž se dokazovala nepřirozenost lichvy, dále zmínku o Solónově zákonu ohledně půjček a poznámku, že i Platón lichvu odsoudil.¹⁴⁵ Vilém Malovec z Malovic, který Veleslavína k překladu podnítil a na vydání knihy též finančně přispěl, se přitom úvěrovými operacemi zabýval ve velkém. Veleslavín na svého mecenáše zjevně žádné ohledy nebral.

Další věci, která Lauterbecka trápila, byly neustálé války. Na srdci mu přitom ležely nejisté poměry v Německu, jak již bylo řečeno. Zde se chci zaměřit na jeden aspekt dobového válečnictví, který Lauterbeck příliš nezdurazňuje, který se však stal zvláštním tématem v české adaptaci. Jde o žoldnéřský charakter tehdejších armád a z toho vyplývající problémy. Lauterbeck sice dává současným nedis-

¹⁴¹ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 212': „Denn was einer nimpt von geliehenem Gelt, das ist Wucher, so es auch nur ein Pfennig were.“; TÝŽ, *Politia historica*, s. 601: „Nebo cožkoli kdo za půjčku peněz bře, to vše jest lichva, by pak toliko jeden zlámaný halěr byl, aneb třebaš truňk vody, když by ji smlouvou za půjčku přijal.“

¹⁴² Viz Valentin URFUS, *Právo, úvěr a lichva v minulosti. Uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipovaného římského práva*, Brno 1975, s. 65–78.

¹⁴³ Tamtéž, s. 79.

¹⁴⁴ G. LAUTERBECK, *Regentenbuch*, fol. 212; TÝŽ, *Politia historica*, s. 600–601. Zmíněná císařská ustanovení o úrocích však podle Lauterbecka neplatí, jelikož je zrušilo pozdější ustanovení, v němž se Justiniánus podřídil usnesení prvních čtyř konciliů. Jelikož nikájský koncil lichvu zakázal, zakázalo ji též císařské právo.

¹⁴⁵ TÝŽ, *Politia historica*, s. 602, 604–605.

ciplinovaným „landsknechtům“ za vzor staré římské vojsko, nenapadne ho však vyvozovat z toho nějaké radikální závěry o bytostné rozdílnosti vojsk občanských a žoldnéřských. Téměř celou patnáctou kapitolu třetí knihy tvoří překlad z Polybia, v němž se líčí boj Kartáginců s vlastní žoldnéřskou armádou, jež nebyla po uzavření míru s Římem řádně vyplacena (Polyb. I, 66–88).¹⁴⁶ Jediný závěr, který z tohoto příběhu Lauterbeck vyvozuje, je ten, že armádu je vždy třeba řádně vyplatit a rozpustit. Šestnáctou kapitolu věnuje organizaci současného vojska, v němž s žoldněři samozřejmě počítá. Jeho cílem bylo pouze zlepšit disciplínu vojska přísnějšími tresty a péčí o zbožnost vojáků. O roli zbožnosti ve vojsku proto pojednává v poslední, sedmnácté kapitole.

Veleslavinův postoj byl dosti odlišný. V Kocínově předmluvě ke čtenáři, již zařadil před třetí knihu, je žoldnéřská armáda jako taková naprosto zavržena.¹⁴⁷ Busbecqův traktát i Kocínův vlastní text, který překlad traktátu lemuje, chápe bezbožnost, krutost a nedisciplinovanost současných vojáků jako neoddelitelnou součást žoldnéřského charakteru armád, do nichž se nechávají verbovat lidé z okraje společnosti. Problém žoldněřů vidí též v tom, že bojují pouze pro peníze a je jim zcela lhostejné, komu právě slouží. Jejich ochota vrhnout se do nebezpečí a zemřít je tak ve srovnání s vojákem bojujícím za svou vlast poměrně mizivá. Do protikladu k nedisciplinované císařské armádě klade Busbecq především vojsko turecké, vedle toho vyzdvihuje i ctnosti starých Římanů.

Busbecqův a Kocínův návrh na zřízení miličního vojska byl ve své době utopickým výkřikem. Teprve po třicetileté válce nastane doba stálých státních armád, ty však budou tvořeny profesionály. Všeobecná branná povinnost a občanské armády přijdou až s Velkou francouzskou revolucí. I když v Českém království 16. století měly být na základě usnesení zemských sněmů udržovány pro obranu království zemské hotovosti, jejich výcvik byl špatný a efektivita mizivá, navíc měly sloužit pouze k obraně, a nikoli k tažení za hranice.¹⁴⁸

Když Kocín kritizuje změkčilost českých měšťanů a s odvoláním na staré Řeky a Římany ukazuje, že mezi životem městským a vojenským není žádná propast, jak by se mohlo zdát při pohledu na ohavný život současných žoldněřů, nevyjadřuje ani tak zájmy městského patriciátu, jako spíše své vlastní okouzlení ctnostmi „starých“. Bohaté měšťany, kteří se bojí pohlédnout na meč a na veřejné hotovosti nechodí osobně, ale posílají za sebe jiné, ostře kritizuje.¹⁴⁹ Na podobné výzvy by čeští měšťané možná slyšeli o půl století dříve. Po roce 1547, kdy byla královská města za svou aktivní roli v povstání proti králi postižena tvrdými sankcemi, však došlo v souvislosti s politickým a ekonomickým oslabením i k podlo-

¹⁴⁶ TÝŽ, *Regentenbuch*, fol. 152–160; TÝŽ, *Politia historica*, s. 437–554.

¹⁴⁷ TÝŽ, *Politia historica*, s. 283–326.

¹⁴⁸ Viz M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 122–130.

¹⁴⁹ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 287. Válečné odhodlání měšťanů se Kocín snaží vyburcovat též poukazem na zdatnost a odvahu starých Čechů.

mení dřívějšího bojovného ducha.¹⁵⁰ Představa, že se měšťané ztotožní s antickým konceptem občana-vojáka, tak ve své době neměla přílišnou šanci na úspěch. Zvláště když turecký nepřítel se zdál být tak daleko.

Busbecqův traktát vrhá rovněž ostré světlo na rozdíl mezi sociální strukturou Osmanské říše a strukturou evropských států. Jak totiž Busbecq ukazuje, turecká armáda je silná mimo jiné díky tomu, že se při oceňování a povyšování vojáků hledí pouze na jejich osobní schopnosti, nikoliv na sociální původ. V evropských armádách je naopak velení automaticky v rukou příslušníků urozených rodů. O sociální mobilitě, která schopným lidem v Osmanské říši umožňuje bez ohledu na jejich původ dosáhnout významného postavení v armádě i ve státní správě, psal Busbecq též ve svých relacích z Turecka. Když Kocin podává jejich stručné shrnutí, náležitě vyzdvihuje turecký zvyk oceňovat lidi podle schopností, a ne podle původu.¹⁵¹

Stejná myšlenka zaznívá i z Veleslavínovy dedikace Vilému Malovcovi, jež nese příznačný název *O pravé urozenosti*. Veleslavín probírá otázku, v čem spočívá pravá urozenost, přičemž ukazuje, že starobylost a vznešenost rodu nemá žádný význam, jelikož ušlechtilým rodičům se může narodit nepovedený potomek, zatímco z nízkých poměrů již vzešlo mnoho schopných vládců, například český Přemysl Oráč. Tvrdí proto, že pravá urozenost spočívá pouze ve ctnostech jednotlivého člověka.¹⁵² Tento svůj názor pro jistotu oslabuje následnou chválou rodu Malovců a připomenutím několika jeho slavných členů. Žádné revoluční závěry o nutnosti zrušení stavovské společnosti ze své představy o pravé urozenosti nevyvozuje. Jde o pouhou proklamaci bez politické relevance, podobně jako byla pouhou proklamací Lauterbeckova kritika tyranů.

---

¹⁵⁰ Ke královským sankcím z roku 1547 a jejich dlouhodobým důsledkům viz P. VOREL, *Velké dějiny země koruny české VII (1526–1618)*, s. 195–204.

¹⁵¹ G. LAUTERBECK, *Politia historica*, s. 320–321: „Dočte se v témž místě, kterak mezi Turky jeden každý jest tvůrce a strůjce svého štěstí, svého rodu, své slávy a svého důstojenství. Neb | toho času, kteráž při Solimanovi přední ouřady drželi, na větším díle byli synové pastevců aneb ovčáků; však se za to žádný nestyděl, anobř tím se pochloubali, a tím k větší pochvale sobě připisovali, čím méně od štěstí a urozenosti předkův k zrostu svému pomoci měli. Smejšeji zajisté, že se ctnost ani neprodí ani nerodí, ale předně dává se od Boha, na díle se kázní, mnohou snažností a prací spůsobuje. A jakož otcové synům umění svého, buď v lékařství, v právních, v muzice, v geometrii nepozůstávají, než každý sám svou vlastní prací toho nabývati musí; tak semeno rodičův nemůže toho samo od sebe spůsobiti, aby syn otci v šlechetnosti a ctnosti podobný byl.“

¹⁵² Tamtéž, s. 278: „Urozenost, chceme-li zdravě souditi, založená jest na vlastní jednogokaždého šlechetnosti a ctnosti. Aneb, jakž Sokrates pověděl, na dobrém spůsobu a zdraví předně duše, potom i těla. A tak urozený jest a má sluti ten, kterýž se ctnosti přidrží; kterýž vede život pobožný, počestný a spravedlivý, kterýž žádnému neškodí, ale mnohým dary vtípu, rozumu a statečnosti své užitečně sloužiti hledí; kterýž v skutcích hrdinských, udatných a rytířských, jak doma k svým přátelům a měšťanům, tak v poli proti nepřátelům nad jiné předčítí usiluje, buďto že jest bohatý aneb chudý, z vysokého aneb nízkého rodu pošlý.“

Závěr

Z hlediska dějin politického myšlení nepředstavuje Lauterbeckova příručka žádný originální myšlenkový počín. Jedná se však o výrazný doklad dobového způsobu uvažování. Humanistická vzdělanost zde kráčí ruku v ruce s křesťanskou zbožností a pedagogickým zápallem, smysl pro názornost převažuje nad potřebou teoretického zdůvodňování. Svět politiky netvoří žádnou samostatnou oblast, ale zcela se podřizuje etice. Nauka o státu je pojímána výrazně personalisticky a do velké míry splývá s naukou o ctnostech knížete.

Veslavín se při překladu většinou věrně držel originálu. Na několika místech však do textu vložil i své vlastní názory, které jsou s názory samotného Lauterbecka v určitém rozporu. Rovněž některá doplnění či opomenutí, i když ve vyloučeném rozporu s předlohou nejsou, prozrazují odlišný postoj k určitým otázkám. Zmírnění protikatolického a protizidovského ostnu je pochopitelné vzhledem k nábožensky pestřejšímu a tolerantnějšímu českému prostředí. Hlavní rozdíly, jež se týkají pojmání původu královské moci, úkolů vladaře či práva poddaných na odpor, jsou však zjevně dány tím, že Lauterbeck byl německým knížecím radou a stoupencem nastupujícího knížecího absolutismu na říšských teritoriích, zatímco Veslavín, český měšťan reprezentující hlavní město Prahu na zemském sněmu, byl stoupencem stavovské monarchie. Veslavínova příslušnost k městskému stavu probleskuje též v drobných doplňcích, kde se o měšťanech hovoří jako o hlavních partnerech krále, v pojmání urozenosti jako získané ctnosti či v propagaci nového uspořádání vojska, které by po vzoru starých Řeků a Římanů nestálo na žoldnérských, ale na miličním principu.

Při zběžném čtení a bez srovnání s německým originálem si soudobý čtenář nemusel jistě myšlenkově nesourodosti české adaptace vůbec všimnout. Rovněž mu mohlo uniknout, že Lauterbeckova kniha, reagující na specifické politické a náboženské poměry v říši, nebyla pro odlišné české prostředí beze zbytku vhodná. Jako sbírka tematicky utříděných příkladů z historie, které si mohl každý čtenář vykládat po svém bez ohledu na záměry autorů, však byla *Politia historica* nepochybně poučným a užitečným dílem.

Summary:

Lauterbeck's *Regentenbuch* and Veleslavín's *Politia historica*

or an exemplum about a possible relationship between humanism, reformation, and politics in the [Holy Roman] Empire and the Kingdom of Bohemia in the second half of the 16th century.

The *Regentenbuch* was a popular political handbook written by the German scholar and politician Georg Lauterbeck (152[?]-1570). During his lifetime Lauterbeck issued several editions of his increasingly voluminous book. The last version, published posthumously in 1579, served as a model for the Czech translation entitled *Politia historica*. This was written and published by the Prague publisher Daniel Adam of Veleslavín (1546-1599) in 1584. The Czech version is for the most part a regular translation, but there are also many interesting omissions, additions and alterations. The paper compares these two books in their historical context and tries to find out the reasons for the differences. They resulted from the different political conditions in the Holy Roman Empire and in the Kingdom of Bohemia, and also from the different personal opinions of the two authors. After general comparison the paper thoroughly discusses several particular issues: the Lutheran character of the book; attitudes to the Jews; the role of the ancient exempla; the best form of government and the origin of the king's power; the ruler's subordination to the law and the image of a tyrant; the subject's rights to resistance; the criticism of vices and problems typical of that epoch.